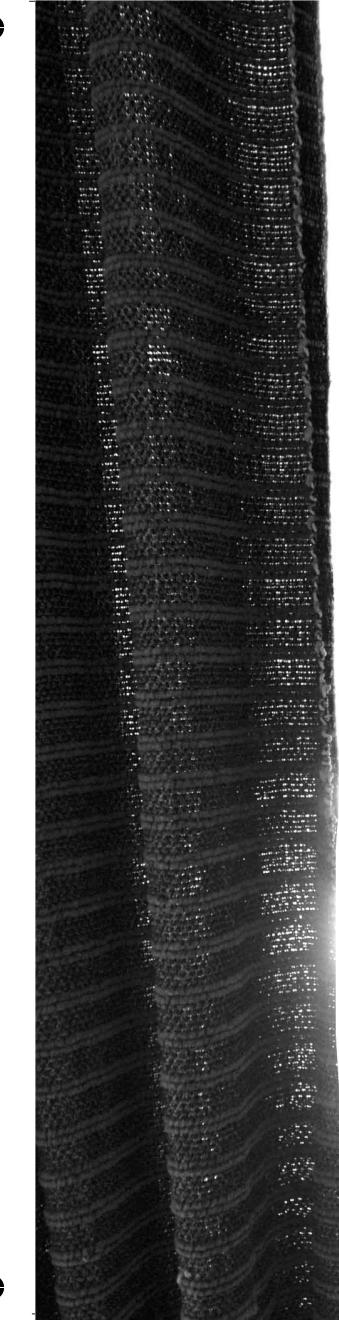

अनावरण

प्रतावना

अनावरण म्हणजे मोकळ करण.

एच.आय.व्ही.च्या संदर्भात ‘अनावरणा’चा मुद्दा खूप महत्वाचा आहे. एच.आय.व्ही.च्या लागणीविषयी आपल्या जिवाभावाच्या माणसांना सांगणं हा विषयच आपलं जगणं, आपले दृष्टिकोन, आपले लैंगिकतेचे संदर्भ, आजूबाजूचा समाज, त्याचा विचार ह्या सर्वाना बरोबर घेऊन येतो.

अनावरणाचं अस्तित्व एच.आय.व्ही.च्या शिवाय एरवीही असतंच... दुसऱ्याला काही सांगणं – न सांगण, एच.आय.व्ही.सह वा एच.आय.व्ही. विना जगणाऱ्या साच्यांच्याच आयुष्यात असतं.

आपण काही गोष्टींचं अनावरण आवश्यक असूनही करत नसू तर अशावेळी आपल्याला विचारात पाडण्याचं आणि निर्णयापर्यंत सोबत करण्याचं काम ही पुस्तिका करेल असा लेखकांना विश्वास वाटतो.

कुलवात

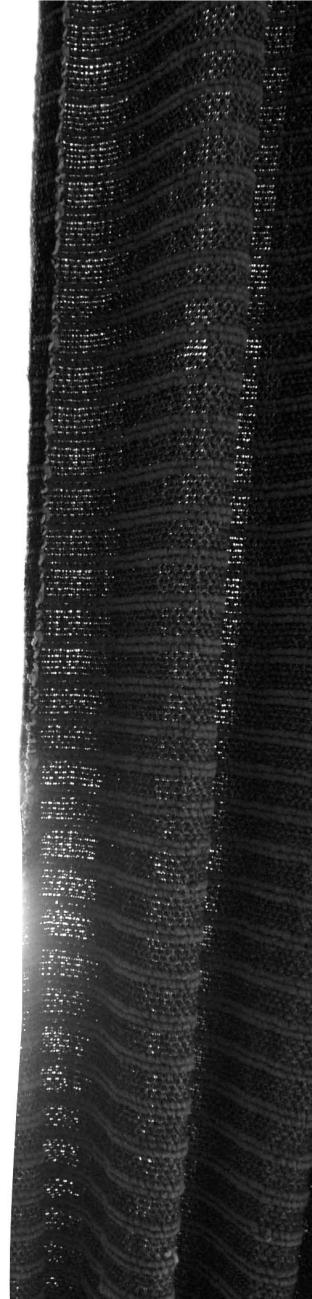
आपण गोर्टीवर झाकण घालतो ते त्या टिकाव्या म्हणून, किंवा त्या लपाव्या, लपवाव्या, झाकाव्या, प्रकाशात न येता आतच रहाव्या म्हणूनही. अंधारातल्या गोर्टी प्रकाशात येण, आधी न सांगितलेली, लपवलेली गोष्ट सांगण ही साधी सहज बाब नाही हे आपण सगळेजण जाणतो. काय लपवलं गेलं? तसं का घडलं? लपवलं नाही तर नेमकं काय घडेल अशी भीती वाटली? नेमक्या कोणत्या परिणामांच्या भीतीनं असं केलं गेलं? कारण-परिणामांची एक मोठी साखळीच या झाकलेल्या गोर्टीना उघड करण्याला, अनावरणाला, जोडून येते. पण आपल्याला ती साखळी टाळून पुढेही जाता येत नाही.

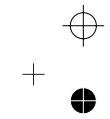
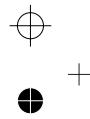
...अन टाळून तरी भागणार आहे का? संवादातला खुलेपणा हा कुठल्याही नातेसंबंधाचा अत्यंत महत्वाचा भागच असतो. नातेसंबंध म्हणजे तरी काय? ती आपल्या असण्याची, आपल्यालाच असलेली ओळखच नसते का....

आपली समजूत, आपलं भान, नातेसंबंधांतला आपला मोकळेपणा, ह्या सगळ्यांचा आपल्या असण्याशीच अतूट संबंध असतो. आपल्याला वाटतं आपला आपल्याशी मोकळा संवाद हवा, आपल्या जिवाजवळच्या माणसाशी असणाऱ्या नात्यात खुलेपणा हवा. पण आपल्या कल्पना आणि प्रत्यक्ष परिस्थिती ह्यात फरक दिसतो.

असं का होत असावं, ह्या प्रश्नाच्या खोलात डोकावू पाहू तेव्हा जाणवेल की तळात, अंधारात ढकललेल्या पण अटळ असलेल्या अनावरण या विषयालाच एकवार खुलं करून पाहणं गरजेचं आहे..

एच.आय.व्ही./एड्सबद्दल बोलताना, त्या विषयाच्या संदर्भात परिस्थितीकडे बघताना ह्या

अनावरणाच्या समस्या विचित्रपणे जटिल होताना दिसतात. सांगणं, न सांगणं, ऐकणं, न ऐकणं ह्या मनुष्यस्वभावातल्या गाठी तशा आधीपासूनच्याच आहेत. त्यामुळे आपल्या पुढल्या सगळ्या बोलण्याला संदर्भ जरी एच.आय.व्ही.चा असला तरी येणारे प्रश्न आपल्या प्रत्येकाच्या आतवरचेच आहेत. त्यांची उदाहरणं आपल्या आजूबाजूच्या लोकांत आहेत, आपल्या समाजव्यवस्थेत आहेत. म्हणून या सान्याबद्दलच आपल्याला वेगळावेगळा आणि एकत्रितपणेदेखील विचार करायला हवा.

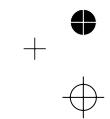
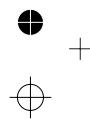
आपल्या सर्वांच्याच अनुभवात आपण ठरावीक गोष्टी ‘न सांगण्याच्या’ म्हणून स्वतःपाशी ठेवलेल्या असतात. तर अमुकतमुक गोष्टीबद्दल चारचौघांत किंवा अगदी जवळच्यांनासुद्धा सांगू नये असं आपल्याला सांगितलंही गेलेलं असतं. कोणत्या गोष्टी बोलण्याच्या, कोणत्या न बोलण्याच्या याच्या आपल्या प्रत्येकाच्या याद्या तयार होत जातात. आपल्याला शिकवलेली एक यादी असते, तर आपली आपण शिकलेली एक असते. आपल्याला शिकावी लागलेलीही एक....मग त्या याद्यांप्रमाणे आपण लपतो किंवा लपवतो आणि त्यासाठी नव्यानव्या जागा, कोपरेही शोधू लागतो.

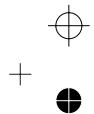
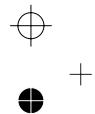
काही गोष्टी तर आपण अध्याहृतपणे अगदी सहजगत्या न सांगायच्या म्हणूनच मानलेल्या असतात.

असं का ? यामागचं कारण तरी काय? काही गोष्टी सांगणं आपल्याला जडव जातं का? या प्रश्नाचं ‘अमुक व्यक्तीला वाईट वाटेल म्हणून नाही सांगितलं’ असं आपलं नेहमीचं, परवलीचं उत्तर असतं. (म्हणजे समोरच्याला होईलसा त्रास निव्वळ न सांगून टाळता येण्यासारखा आहे असं आपल्याला वाटत असतं की काय?) कधी ज्या व्यक्तीशी संबंधित बाब आहे, ती व्यक्ती, किंवा तिच्या आजूबाजूचं कुणी भयंकर दुखावलं जाईल अशी शंका मनात असते म्हणून, कधी आपल्याजवळ सांगायला शब्द नसतात म्हणून, तर कधी त्यामधून कुणा तिसन्याच्याच गोपनीय गोष्टीचं नकळत अनावरण होईल की काय अशी शंका येते म्हणून; पण आपण गोष्ट लपवतो. आपल्या मनातली भीती खोलात जाऊन तपासली तर दिसतं की समोरच्याचं काय होईल याबद्दलची आपली कल्पना, आपले पूर्वग्रह, समजुती, आणि त्याच्यावतीने घेतलेले निर्णय यातूनच ती तयार झालेली असते. आपल्या दृष्टीनं काही प्रतिक्रियांची शक्यता जाणवत असते आणि तशी प्रतिक्रिया आलीच तर ती आपण पेलू शकू की नाही याची आपल्याला खात्री नसते.

आपल्या मनातल्या पूर्वसमजुती बन्याचदा समाजसंकेतांना चिकटून आलेल्या असतात. समाजाच्या चाकोरीत न बसणाऱ्या गोष्टीबाबत लपवून ठेवण्याकडे आपला कल असतो. आणि समाज संकेत तर नेहमीच चूक व बरोबर याबद्दलच्या ठरीव, ठाशीव संकल्पना घेऊन आलेले असतात.

कुठल्याही व्यवस्थेमधे नियम असतात, ते असायलाही हवेत. ह्या नियमांना व्यवस्थेच्या रचनेत मोरं महत्त्व असतं. हे नियम

पाळले जाण, तसेच ते मोडले जाण, प्रसंगी बदलले जाण हे व्यवस्थेसाठीदेखील गरजेचं असत. व्यवस्थांमध्ये नियम जसे सुव्यवस्थेसाठी असतात तसेच ते व्यवस्थेतली उतरंड कायम राहण्यासाठीही असतात. नियम बनवणे 'आमच्या' हातात आहे हे दाखवण्याखातर बनवलेले देखील असतात. काहींसाठीच सोईस्कर तर काहींचा श्वास कोंडणारेही असतात. अनेकदा नियम बांधणारा एक आणि पाळणारा दुसरा असतो.

जिथे या नियमांच्या चौकटी अधिक घट्ट, पक्क्या तिथे त्यापासून शोधल्या गेलेल्या पळवाटाही अधिक.

आपण आपल्या समाजाकडे पाहिलं तर असे संकेतवजा नियम कैक दिसतात. अनेक गोष्टी लपलेल्या, आवृत्तावस्थेत असणं ही इथे विशेष सौंदर्यपूर्ण बाब मानली जाते. काहीं गोष्टी या करण्याच्या पण न बोलण्याच्या असतात यावर सार्वत्रिक एकमत असत.

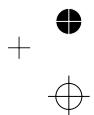
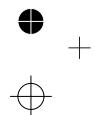
वर म्हटल्याप्रमाणे इथे चूक – बरोबरच्या ठरीव आणि निर्विवाद संकल्पना आहेत. चांगल्या वाईटाच्या अढळ जागा ठरवलेल्या आहेत – जात, वर्ग, लिंग, वय यानुसार व्यक्तींच्या भूमिका आखून दिलेल्या आहेत आणि त्यापेक्षा वेगळं असणं म्हणजे वाईट असणं आहे.

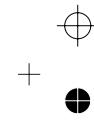
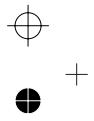
अशा गोष्टी म्हणून मग आपोआप न सांगण्याच्या गोष्टी बनतात. अर्थात जे सांगितलं जातं ते ते ऐकण्याची आपली तयारी असते की नाही याकडेही आपण पहायला पाहिजे.

हा विचार एकदा सुरु केला की आपण जगण्यातल्या अत्यंत महत्त्वाच्या आणि तरीही बंद करून ठेवलेल्या लैंगिकतेच्या मुद्यापर्यंत पोचणं अपरिहार्य आहे. लैंगिकता हा आयुष्यातला अत्यंत महत्त्वाचा मुद्दा आहे यावर कोणाचंच दुसत नसूनडी तो उघडपणे समोर आणला जात नाही.

तो न बोलण्याचाच विषय मानलेला आहे.

लैंगिकता आपल्यापर्यंत पोचते तीच मुळी विविध बुरखे चढवलेल्या स्थितीत. इतर अनेक संदर्भप्रमाणेच लैंगिकतेच्या संदर्भातीही पुरुषप्रधान समाजाने असमानता, दुटप्पीपणा आणला आहे. लैंगिक संबंधांसंदर्भात पुरुषाने केलेली एखादी कोटी जितकी सहज, चावट वा विनोदी वाटू शकते तीच स्त्रीने केली असता भुवया वर चढतात वा डोळे वटारले जातात. स्त्री पुरुषांच्या लैंगिकता एकत्र अनुभवण्यामध्ये त्यांची अनुभवक्षमता, त्यांचे दृष्टिकोन, त्यांचं व्यक्त होणं, त्यातला खरे-खोटेपणा हे एका पातळीवर येऊच शकत नाही. उदाहरणार्थ लैंगिक अनुभवात बाई झोकून देणारी, पुरुष ते झोकून देणं लीलया पेलणारा, अधिकारवाणीनं मागणारा हेच संकेत आपल्याला दिसतात. चित्रं, नृत्य, सिनेमा, गाणी इ. मधूनही तेच प्रदर्शित केले जातात.

लैंगिकता शिक्षणाचे वर्ग घेताना हे मजेशीरपणे समोर येतं. पुरुषाला लैंगि कतेबद्दलचं कशा का पद्धतीनं असेना पण ज्ञान असावं. असा संकेत असल्यानं त्याला ते नसलं तर त्याची लाज वाटते, तर मुर्लींना त्याबद्दल काहीच माहीत नसण्याचं प्रदर्शन करावसं वाटतं, त्यामुळे मुलांना ज्ञानाचं, तर मुर्लींना अज्ञानाचं नाटक करत रहावं लागतं. एकत्र जीवनातला महत्वाचा अनुभव घेण्याची सुरुवात अशा नाटकाने होत असेल तर स्वतःला, समोरच्याला, आणि आपल्या स्वतःच्या जगाला समजून घेण्याच्या प्रक्रियेला रोखठोक प्रश्नच केले पाहिजेत.

एच.आय.व्ही. आणि एड्सच्या संदर्भात लैंगिकता विषयीची जाण आणि भान असणं–नसणं ही बाब गंभीरपणे समोर येते. ही जाण आणि भान म्हणजे केवळ वैज्ञानिक माहिती नाही. त्यावरच्या संवादाचा विचार, संवादातले शब्द, शब्दांमागची झाक, झाकेमागून येणारं मनातलं त्याबद्दलचं रुजलेपण, त्यासाठी मनात असलेला अवकाश असं सगळंच त्या सोबतीनं येतं.

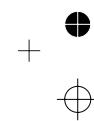
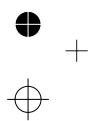
लैंगिकता ही आयुष्यातली अविभाज्य गोष्ट, तिला दिलेली गुलदस्त्यातली जागा, तिच्यावर चढवलेली नाना तळेची आवरणं यांच्यामुळेच इतकी अवघड आणि अस्पष्ट बनली आहे.

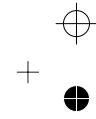
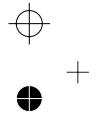
लैंगिकतेसंदर्भात स्त्री पुरुष वेगवेगळेच वागतात, स्त्रियांसाठी त्या विषयात काही बोलणं, प्रश्न विचारणंही असंस्कृत, असभ्य समजलं जातं, ते समजून घ्यायला त्या जातच नाहीत. पुरुष मात्र मिळेल त्या मार्गाने प्रश्नांची उत्तरं मिळवायचा प्रयत्न करतात. या भानगडीत त्या अत्यंत स्वाभाविक, सहज सुंदर गोष्टीलाही अश्लील, उथळ, अवघड, बीभत्स स्वरूप प्राप्त होतं. आणि याहून भयंकर म्हणजे एकूणच समाजमान्यतेच्या, सत्तासंबंधांच्या चौकटीतून आलेले वेगवेगळे धाक आपल्याला साहजिक, नैसर्गिक आणि त्यापुढे जाऊन योग्यही वाटायला लागतात.

आपण आपल्या दृष्टीनं या गोष्टींचा अर्थ लावू लागतो, स्वतःसाठी आणि इतरांसाठीही. आपल्यासाठी ज्या धक्कादायक गोष्टी आहेत त्याच इतरांसाठीही असणार, आपल्यासाठी ज्या सत्य कल्पना आहेत, त्याच इतरांसाठीही असणार. सगळ्याच कल्पनांच्या पगड्यांचे वळ अधिकच खोल रुतवत जातो आपण.

एच.आय.व्ही.च्या बाबतीत सत्यासत्यांची संकलितं अधिकच गुंतागुंतीची बनून जातात आणि एच.आय.व्ही.च्या लागणीबद्दल जोडीदाराला संगायला हवं म्हटल्यावर ‘माझी बायको खूप हळवी आहे, तिला हा धक्का सहन होणार नाही.’ अशा प्रकारचं उत्तर येतं.

लैंगिकता ही न बोलण्याची गोष्ट मानल्यानं आपल्या सहज लैंगिक अनुभवांबद्दलही जोडीदाराशी – अनुभवांतल्या भागीदाराशीही त्याबद्दल बोलता येत नाही. आपल्या लैंगिक आयुष्यातलं आपल्याला काय आवडतं, काय नाही याबद्दल अवाक्षरही

बोलण्याची सवय नसते आणि परिणामतः न बोललेलं कोणा मार्गानं बाहेर येतंच – कुरे जोडीदाराखेरीज इतरत्रच चर्चा, विनोदांच्या स्वरूपात. कधी त्याला विकृत वळण लागून तर कधी हा विषयच उथळ मानून.

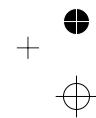
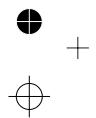
काही जणांच्या बाबतीत असं दिसतं की त्यांना कुठलीच गोष्ट पूर्ण १००% सांगायची सवय नसते. प्रत्येक गोष्टीत थोडं आड ठेवून, झाकपाक करूनच ते सांगतात. काहीजण तर आपली कुठलीही वैयक्तिक गोष्ट ही दुसऱ्याला सांगणंच अयोग्य मानतात, त्यामुळे सगळा गोंधळ होऊन बसतो. बरेचदा स्वतःची अक्षमता मान्य करणं आपल्याला जमत नाही. ‘मला सांगता येणार नाही’ ऐवजी आपण ‘त्याला / तिला समजणार नाही’ असं सहजगत्या म्हणून जातो.

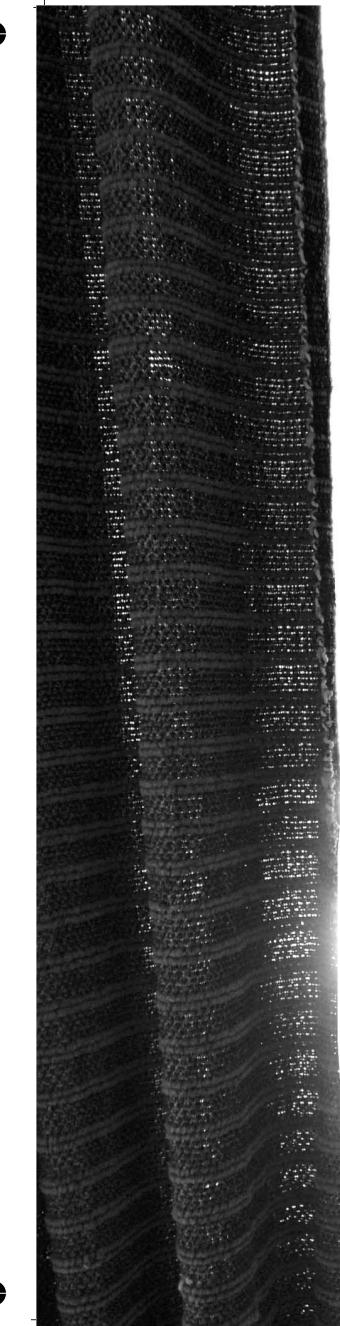
असं सगळं जरी असलं तरी उत्तराची दिशा दिसणारच नाही, असं मुळीच नाही.

शब्द जरी सापेक्ष भासले तरी प्रत्येकाला परिस्थिती स्वतःशी ताडून पहाता येतेच. त्या व्यक्तीच्या जागी स्वतःला ठेवून, ‘या ठिकाणी मला काय सांगितले जाणे आवश्यक आहे?’ असा प्रश्न समोर धरायला हवा.

सांगण्या न सांगण्याचे परिणाम ज्यांच्यावर होतात, त्यांच्यापर्यंत त्या गोष्टी पोचल्या जायलाच हव्यात. मग ती लहान मुलं का असेनात. एच.आय.व्ही.च्या संदर्भात लागण असणाऱ्याला मदतीची गरज पडू शकते. आणि आपल्या जीवनाचा जोडीदार हे सर्वात जवळचं मदतीला येणारं माणूस. त्याला आणि मदत देणाऱ्या प्रत्येक व्यक्तीला परिस्थितीविषयक आवश्यक ती सर्व माहिती असायला हवी.

अनावरणाची ही प्रक्रिया गुंतागुंतीची आहे पण आपण जर, गोष्टी पडताळून पाहिल्या, स्वतःला, व्यवस्थेला प्रश्न विचारले तर या मुद्याकडे आपण अधिक मोकळ्या दृष्टिकोनानं पाहू शकू. ते अशक्य मुळीच नाही.

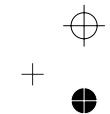
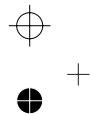
एच.आय.व्ही.च्या संदर्भात ०००००

एच.आय.व्ही.च्या संदर्भामधे अनावरणाचा विचार करायला लागल्यावर स्वतःचा, कुटुंबाचा, समाजाचा दृष्टिकोन, संकेताचे परिणाम, लैंगिकतेबाबतीत विचार करण्याची गरज हे सर्व अधिकच ठळक होत जात.

कुणा व्यक्तीला एच.आय.व्ही.ची तपासणी करून घेण्यास सांगताना आरोग्य सल्लागाराच्या डोक्यात नेमकं काय विचारचक्र सुरु होतं? तपासणी करून घेण्याचा विचार का झालेला असतो? आणि त्यानंतर लागण असल्याचं अनावरण करताना काय वाटत असतं? अत्यंत महत्वाची, जीवनावर परिणाम करणारी गंभीर गोष्ट व्यक्तीला पहिल्यांदा सांगताना सांगणाऱ्याची कसरत होतेच. इथे सांगणारा नि ऐकणाऱ्याचं नातं कसं आहे? सांगणाऱ्याला ऐकणाऱ्याबद्दल काय वाटतं? असे कित्येक पैलू विचारात घ्यायला हवेत.

कुठल्याही गंभीर आजाराचं अनावरण करताना त्याचं दडपण वैद्यकीय सल्लागाराला, समुपदेशकाला येतंच. अनेक वर्ष कॅन्सरच्या उपचारांचे काम करणारे एक विरुद्ध्यात कॅन्सरतज्ज्ञ म्हणतात, 'अजूनही आजाराचं अनावरण करायचं म्हणजे मनावर एक ताण येतोच.' कॅन्सरसारख्या गंभीर आजारांचं अनावरण नि एच.आय.व्ही.चं अनावरण हे एका अर्थानं सारखं असलं तरी पूर्णपणे सारखंही नाही.

एच.आय.व्ही.च्या तपासणीनंतर लागणीबाबत जाणून घेणे ही कोणाही व्यक्तिसाठी सगळ्यात महत्वाची पायरी असते. आरोग्य सल्लागाराचे आणि व्यक्तीचे आजारासंदर्भातील अनेक गैरसमज, चूक – बरोबरच्या साचेबद्ध कल्पना, नैतिकतेच्या बंदिस्त चौकटी, हे सारे अडथळे पार करत व्यक्ती स्वतःच्या लागणीविषयी जाणण्यापर्यंत पोचते. लागणीचे निदान समजल्यापासून ते स्वीकारापर्यंतचा प्रवास परिस्थितीजन्य अनेक

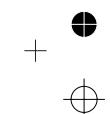
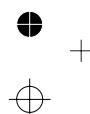
बाबींवर अवलंबून असतो. लागणीचे निदान व लागणीचे प्रथम अनावरण अनेकदा डॉक्टर (आरोग्य सल्लागार) करतात. या आरोग्य सल्लागाराचा दृष्टिकोन, त्याने दिलेली वागणूक, तिथे आलेला अनुभव या सर्वांचा पुढील उपचारासंबंधीच्या निर्णयावर, इतरांना स्वतःच्या लागणीबद्दलचं अनावरण करण्यावर दूरगामी परिणाम होतो. एखाद्याला झालेली एच.आय.व्ही.ची लागण आरोग्य सल्लागार कोणत्या चष्ट्यातून पहातात? एच.आय.व्ही. हा मृत्यू व लैंगिकता ह्या दोन गोईंशी जोडला गेलेला आजार – असं म्हणत असता ते व्यक्तिला लागणीसह जगण्याची वाट दाखवणार, का अंधःकारमय भविष्याची घावी देणार?

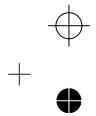
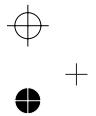
एच.आय.व्ही.चे निदान होण्यापूर्वीच आरोग्य सल्लागाराची प्रतिक्रिया ‘आता भोग आपल्या कर्माची फळ’ म्हणून दूषणं देणारी असेल, आजाराबद्दलच्या गैरसमजुर्तीमुळे आरोग्यसेवाच नाकाराणारी असेल किंवा स्पर्शही न करता, काही अंतरावरून तपासणी केल्याने घाबरवून सोडणारी असेल तर लागणीच्या निदानाच्या धक्क्याइतकाच, केवळ निदानानंतर डावलले गेल्याचा, व्यक्तित्वावर कलंक लागल्याचा धक्का व्यक्तीच्या मनात चीड, नैराश्य, अपराधाची भावना निर्माण करतो. आणि अगदी टोकाला जाऊन, जगायचं का आणि कशासाठी ह्या प्रश्नापर्यंत नेऊन ठेवतो.

एच.आय.व्ही.ची लागण असलेल्या व्यक्तीचा आजाराबद्दल असलेला दृष्टिकोन, तिने ऐकलेली माहिती, तिच्या स्वतःच्या लागणीसंदर्भात जाणून घेताना महत्त्वाची गोष्ट ठरते. एच.आय.व्ही.ची लागण आहे म्हणून एखाद्या व्यक्तीस वाळीत टाकलं, औषधोपचाराशिवाय एखादी व्यक्ती मरण पावली असं ऐकलं जरी असेल तरी ती ऐकीव माहिती व्यक्तीच्या मनात प्रश्नांचं काहूर निर्माण करते. स्वतःच्या भविष्याची चिंता त्यातून गडद होते.

खरंतर एच.आय.व्ही.ची तपासणी करण्यापूर्वीच ती तपासणी का केली जात आहे आणि निकालाचा नेमका अर्थ काय होऊ शकतो याबाबत बातचीत व्हायला हवी. पण प्रत्यक्षात असं अनेकदा दिसून येतं की ज्या व्यक्तीची तपासणी करायची आहे तिला पूर्णत: अंधारात ठेवूनच तपासणी केली जाते. तपासणीचा निकाल व्यक्तिला प्रथम न समजता त्याबद्दल इतरांनीच भरपूर चर्चा केलेली असते. असं अनियंत्रित अनावरण व्यक्तीसाठी घातक, मारक ठरलेलं आहे.

कुठल्याही व्यक्तिला स्वतःच्या एच.आय.व्ही. लागणीबद्दल सर्वप्रथम समजणे हा तिचा हक्क आहे. हा हक्क नाकारला जात नाही ना, ह्याची जाणीव ठेवून बातचीत करणं ही आरोग्य सल्लागाराची नैतिक जबाबदारी आहे. अनेकदा असंही लक्षात आलंय की तपासणी ज्या दवाखान्यात वा प्रयोगशाळेत झाली तिथूनच व्यक्तीच्या परवानगीशिवाय लागणीची बातमी सर्वत्र पसरली आहे. हे व्यक्तीच्या नियंत्रणाबाहेरचं आणि हतबलतेकडे ढकलणारं अनावरण आहे. जर व्यक्तीची खाजगी गोष्ट उघडी करून टाकत एक

विकृत आनंद घेतला जात असेल तर अशा प्रकारे अनावरण करणाऱ्याच्या मूल्यव्यवस्थेबदलच प्रश्न निर्माण होतो. एकूणच आरोग्य सल्लागार, आरोग्य सेवक आणि समुपदेशक यांनी तरी अनियंत्रित अनावरण करू नये, शक्यतोवर होऊही देऊ नये.

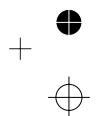
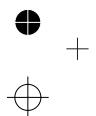
तसेच अनावरण करताना खोटी आश्वासने दिली, दैववादी, धार्मिक दृष्टिकोन व नशिबाचा हवाला देत अघोरी सल्ले दिले किंवा काहीच गंभीर प्रश्न नाही असं सांगितलं तरी व्यक्ती बुचकळ्यात पडण्याची अथवा खूप घाबरून जाण्याची शक्यता राहते. म्हणूनच स्वच्छ, स्पष्ट, सत्य व्यक्तीसमोर मांडायला हवे.

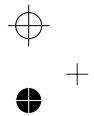
बच्याचदा आरोग्य सल्लागारांना वाटतं की समोर बसलेल्या व्यक्तीला ‘वैद्यकीय संकल्पना’ काय समजणार? त्यानं आपलं डॉक्टरचा शब्द प्रमाण मानून सांगिल्याप्रमाणे वागावं. इथे आधीच्या प्रकरणात म्हटल्याप्रमाणे प्रश्न हा व्यक्तीला माहिती समजेत का नाही असा जवळजवळ नसून आपल्याला सरळ शब्दात मांडता येईल का ह्या भीतीचा तर नाही ना – हे तपासून पाहणे गरजेचे आहे. कधीकधी स्वतःचे अपुरे ज्ञान झाकण्यासाठी हा प्रयत्न असू शकतो.

एच.आय.व्ही.च्या लागणीसंदर्भात व्यक्तीशी बोलताना अनेकदा ‘आता या पुढे तुझ्यामुळे दुसऱ्याला लागण होऊ नये म्हणून काळजी घेणे ही तुझी पहिली जबाबदारी आहे’ असं म्हणून चर्चेस सुरुवात होते. पण त्याउलट खरं तर लागणीच्या निदानाने भांबावलेल्या व्यक्तीला प्रथम दिलासा देण्याची, त्याला प्रतिक्रिया व्यक्त करण्यासाठी, मन मोकळं करण्यासाठी अवधी देण्याची गरज असते. आपल्यापर्यंत आलेल्या व्यक्तीचे प्रश्न, काळज्या, भीती, आणि उपचारांच्या शक्यता या सांच्याचा गुंता सोडवण्यास आरोग्य सल्लागारानं, समुपदेशकानं मदत करायला हवी.

लागणीचं अनावरण करणारा डॉक्टर / समुपदेशक जर व्यक्तीस नक्की कोणत्या मार्गाने लागण झाली हे जाणून घेण्यास उत्सुक असेल तर ही उत्सुकता व्यक्तीच्या हिताची नक्कीच नाही हे लक्षात घ्यायला हवं. ‘तासभर विचारल्यावर शेवटी लपवलेलं सगळं कबूल केलंन!’ हे वाक्य जर समाधानानं आपल्या तोंडून जात असेल तर आपण चूक – बरोबरच्या आपल्या चष्प्यातून व्यक्तीला पारखत आहोत आणि त्याच संकल्पना व्यक्तीवर थोपवून आपला अहम् सुखावत आहोत हे लक्षात घेण खूप महत्वाचं आहे.

कधी कधी व्यक्तीस त्याच्या जोडीदारासमोर विवाहपूर्व / विवाहबाह्य संबंधांविषयी सांगण्यास आरोग्य सल्लागाराने लागणीच्या अनावरणाच्या निमित्ताने भाग पाडले आहे. अशाप्रकारे परिणामांची तमा न बाळगता केवळ झानसत्तेच्या बळावर त्या व्यक्तीसाठी काय योग्य, काय अयोग्य हे आरोग्य सल्लागाराने ठरवणे हा हाती असलेल्या सत्तेचा दुरुपयोगच आहे. खरं तर लागण आहे हे समजल्यानंतर – तपासण्या, औषधोपचारांच्या बाबतीत काय पावलं उचलली जावीत – हे बोललं गेलं पाहिजे. लागणीचं निदान म्हणजेच अनैतिक वर्तनाचा कबुलीजबाब मानून, तो दिलाच पाहिजे हा अदृहास धरणं सर्वथा व्यर्थ आहे.

लागणीचा निकाल सांगताना एच.आय.व्ही./एडस विषयीची मूलभूत माहिती आहे का – हे लक्षात घेऊन आवश्यकतेनुसार आजाराविषयीची मूलभूत माहिती, एच.आय.व्ही.चा प्रसार नियंत्रित ठेवणाऱ्या, आयुर्मान वाढवणाऱ्या ए.आर.टी. ॲषधांविषयी आणि लागण असलेल्यांना प्रकृतीच्या बरेवाईट परिस्थितीचा आदमास देणाऱ्या – शरीरात सैनिकाचं काम करणाऱ्या सीडी-४ पेशींच्या तपासणीविषयी सोप्या शब्दांत सांगायला हवं.

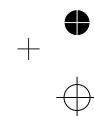
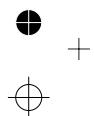
व्यक्तीला स्वतःच्या लागणीबद्दल समजल्यापासून ते स्वीकाराच्या प्रक्रियेपर्यंतची दिशा दाखवणारा आरोग्य सल्लागार, समुपदेशक भेटल्यास हा प्रवास सुकर होतो. साहजिकच पुढचे पाऊल अधिक जबाबदारीनं उचलण्याची, वास्तवाचा अदमास घेऊन निर्णय घेण्याची हिंमत गोळा होते.

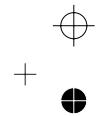
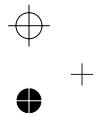
बहुसंख्य (साधारण ५०%) पुरुषांपुढे लागणीसंदर्भात जोडीदाराला सांगणे ही गोष्ट प्रश्न म्हणूनच समोर येते. स्त्रियांच्या बाबतीत मात्र गर्भारपणात तपासणी पॉझिटिव्ह आली तर लगेच नव्याला सांगणे साहजिक आणि त्यामुळे गृहित असते. मात्र स्त्रियांच्या बाबतीत विवाहबाब्य, विवाहपूर्व संबंधांचा पूर्वेतिहास ज्या ठिकाणी आहे, तिथे जोडीदाराला सांगण्यासाठी वेळ घेतला जातो.

अनेक पुरुष मात्र 'बायको अतिशय हळवी आहे, ती हे सहनच करू शकणार नाही' किंवा 'बायकोच्या माहेरचे खूप ताकदवान आहेत, ते माझी खैर करणार नाहीत' अशी कारणं बायकोला सांगायचं टाळण्यासाठी देतात.

असंच एका कोणात राहणाऱ्या रुग्णांचं उदाहरण. ॲषध घ्यायला पुण्यात पळून यायचा. बरेच दिवसापर्यंत बायकोला कसलीच कल्पना नव्हती. ह्या लपवाछपवीमुळे ॲषधोपचार नियमितही रहात नसत. त्याचा अटळ परिणाम म्हणून तो आजारी पडला. ॲषधं बंद झाली. शेवटी असह्य झाल्यावर 'पुण्याच्याच हॉस्पिटलला घेऊन चला' असं म्हणू लागला. त्यानं इतके दिवस लपवून ठेवण्याचा यत्न केला असला तरी तिलाही शेवटी आपल्यापासून काहीतरी लपवलं जातंय हे जाणवत होतंच. शेवटी चिडून तिने डॉक्टरांना विचारलं, 'हा एवढा आजारी पडेस्तोवर कुणी मला का नाही सांगितलं?' जिवाचा संताप झाला होता तिच्या. यातून नंतर तिला नव्याची काळजी घेण्याचीही इच्छा राहिली नाही.

'तो मरुदे. त्याची बदनामी करीन' हा विचार डोक्यात धुमसत रहायचा तर दुसरीकडे 'बदनामी केली तर ह्याच्या पोराचं काय?' ह्या विचारानं तोंड दाबून बुक्क्याचा मार सहन करत रहायची. संसाराचं सुख तर नाहीच, पण मनस्तापाच्या आठवणीच जवळ राहिल्या. मोकळेपणी तो बोलता तर हीं कुचंबणा टाळता आली असती.

समुपदेशकांवरही कधीकधी अन्याय होतो. लैंगिक जोडीदाराच्या तपासणीबाबत आणि लागणीचं अनावरण करण्याबाबत समुपदेशकांन आग्रह केल्यावर एकजण आपली बायको म्हणून भलत्याच बाईला घेऊन आला. काही झालं तरी पत्नीला लागणीं अनावरण करायचं नाही असंच त्यानं ठरवलं होतं. ही माझी बायको म्हणून तिला समोर बसवली. समुपदेशकाने तिला त्याच्या लागणीविषयी माहिती दिली. बाई ढिम्म! तिनं काहीही प्रतिसाद दिला नाही. ह्या माणसाने आजाराच्या शेवटच्या टप्प्यावर पोहोचेपर्यंत आपल्या पत्नीला लागणीबाबत सांगितलंच नाही. त्याच्या मरणानंतर जेव्हा खरी बायको समोर आली आणि ‘मला का सांगितलं नाही’ म्हणाली तेव्हा हे समुपदेशकाच्या समोर आलं.

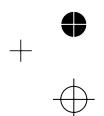
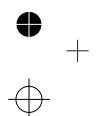
एका बाजूला ‘लागणीसंदर्भात कोणालाही सांगू नये’ असं वाटण्यामागे स्वतःला कलंक लागण्याची, आत्मसन्मानाला ठेच पोहोचण्याची भीती, नकोसं वाटणारं एकटेपण, अपराधीपणाची भावना मन खात असते पण दुसरीकडे व्यक्तीच्या लागणीचा ज्यांच्यावर प्रत्यक्ष परिणाम होणार आहे त्यांना सांगणं खूप गरजेचं असतं – हे समजावून घेणंही आवश्यक असतं.

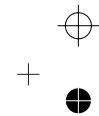
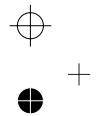
आपल्याला प्रत्येकालाच मानसिक आधार देणारं, दुःख समजून, वाटून घेणारं कुणीतरी असणं महत्वाचं वाटत असतं. आजाराच्या संदर्भात आर्थिक चिंता, औषधाचा खर्च भेडसावत असतो. त्यासाठीही आधाराला कुणी हवसं असतं. आपल्या जोडीदाराला (पत्नीला / पतीला) लागणीची शक्यता आपल्यामुळे निर्माण झाली आहे ही गोष्ट आपल्याला बोचत असते, त्रास देत असते. कधीकधी सांगायचं तर असतं पण कसं सांगावं हेच उमजत नाही. अशा वेळी समुपदेशकाची भूमिका कळीची असते.

एकाचं म्हणणं हेच होतं की बायकोला सगळं खरं सांगायची इच्छा तर आहे पण हिंमत होत नाही. समुपदेशकाशी संवाद झाल्यानंतर मात्र त्यानं तिच्यासमोर मनमोकळेपणानं गोष्टी मान्य केल्या. तिनं ते खूप चांगल्या प्रकारे स्वीकारलं. पत्नीनं स्वीकारल्यानं त्याच्या मनातली तिची प्रतिमाही खूप उंचावली. तिनेही त्याला सांभाळून घेतलं. एच.आय.व्ही.मुळे ताण आले, त्रास झाले, पण या सगळ्यात दोघेही हिंमत हरले नाहीत.

असंच आणखी एक उदाहरण...

एकाने बायकोच्या परवानगीशिवायच तिची एच.आय.व्ही.ची तपासणी करून घेतली होती. तिला दर सहा महिन्यांनी तो प्रतिकारशक्तीच्या सीडी-४च्या तपासणीसाठी दवाखान्यातसुद्धा आणत होता. वेळोवेळी जोडीदाराला लागणीबाबत सांगण्याबद्दल त्याचं समुपदेशकाशी बोलणं होत होतं. पण समुपदेशकाशी मनमोकळेपणाने बोलूनही बायकोशी बोलताना पूर्वी घडून गेलेल्या सगळ्या गोष्टी सांगण्याची त्याची तयारी नव्हती. मात्र बायकोला औषधं सुरु करायची वेळ आली तसं बायकोच्या परवानगीशिवाय

डॉक्टर औषध सुरु करेनात. तेव्हा समुपदेशकाच्या मदतीने बायकोशी बोलायचं ठरलं आणि जमलंदेखील. समुपदेशकानं व्यक्तीच्या वर्तणुकीबद्दल काहीच भाष्य न करता फक्त लागणीच्याच अनावरणाला महत्त्व दिलं.

इथे लक्षात घेण्याची महत्त्वाची गोष्ट अशीही की एक व्यक्ती म्हणून समुपदेशकाला, पत्नीची एक प्रकारे फसवणूक करणाऱ्या या माणसाबाबत प्रश्न पडत असणार, राग येत असणार. मात्र स्वतःची कुठलीच भावना त्या व्यक्तीशी, त्याच्या पत्नीशी बोलताना त्याने व्यक्त केली नाही. व एच.आय.व्ही. समुपदेशनातील सीमारेषा नेमकी लक्षात घेऊन महत्त्व हे लागणीसंदर्भातल्या अनावरणालाच दिलं.

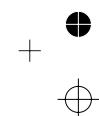
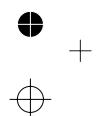
समुपदेशन करताना – लागणीचे अनावरण करताना – अनेक प्रसंगी पती / पत्नी किंवा जोडीदार ह्यांची म्हणणी ऐकताना, दोघांपैकी एकाच्या झालेल्या फसवणुकीची चीड येते, स्त्रीवर अत्याचार करणाऱ्या नवन्याचा राग येतो, पण याच वेळी भावनिकदृष्ट्या त्या गुंत्यांमध्ये गुरफटून न जाता, प्रश्नाचा एक भाग न होता, लागणीसंदर्भातल्या अनावरणाचा मुद्दा महत्त्वाचा आहे हे लक्षात घ्यावं लागतं. लागणीचे अनावरण लॅंगिक जोडीदारास करण्याबाबत वारंवार बोलूनही न ऐकणाऱ्या व्यक्तीचा समुपदेशकास राग येईलही पण प्रत्यक्षात त्या व्यक्तीवर रागावल्यास प्रश्न अधिक जटिल बनेल, सुटणार नाही.

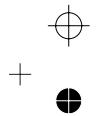
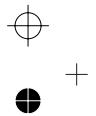
समुपदेशनासाठी आलेली व्यक्ती मित्र, मैत्रिणी, परिचित, नातेवाईक ह्यापैकी कोणीही जर असेल तर अशा प्रसंगी व्यक्तीगत नाते व समुपदेशनाचे नाते यामधे सरमिसळ होणार नाही ह्यासंबंधीची, तसेच लागणीसंदर्भातील गुप्तता पूर्णतः पाळली जाण्याची हमी समुपदेशकाने व्यक्तीला देण महत्त्वाचं आहे. समुपदेशनादरम्यान मिळालेली इतर सर्व माहिती गुप्त ठेवण्याची हमीदेखील समुपदेशकाने द्यायला हवी.

समुपदेशकाने येणाऱ्या प्रत्येक व्यक्तीचा व्यक्तीवादी दृष्टिकोन जपायलाच हवा. मात्र असा दृष्टिकोन दुसऱ्यांवर अन्यायकारक ठरत असेल तर मात्र त्यासंदर्भात स्पष्ट पण जिव्हाळ्यानं बोलायला हवं.

लागणीसंदर्भात कोणाला सांगावे, सांगू नये हा जरी वैयक्तिक प्रश्न असला तरीही लागणीसंदर्भात आपल्या लॅंगिक जोडीदारास वा भावी लॅंगिक जोडीदारास सांगण्यासंदर्भात सातत्याने खुणावत रहावे लागते, आणि ते आवश्यकही आहे. मात्र त्याचा अर्थ आपण परस्पर व्यक्तीच्या जोडीदाराला / भावी जोडीदाराला / कुटुंबियांना लागणीबद्दल सांगणे असा मुळीच नव्हे. इथे पुन्हा एकदा ज्ञानसर्तेचा चुकीचा वापर होईल.

लॅंगिक जोडीदाराला लागणीबाबत अंधारात ठेवणं हा त्याचा/तिचा अनादर करणं, हक्क नाकारणं तर आहेच याशिवाय अनावरण न करणं हे आपणाच आपल्यासाठी पुढच्या संकटाला निमंत्रण देण्यासारखं आहे. कारण स्वतःच्या इच्छेने अनावरण करण्याचं जेव्हा

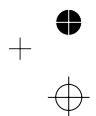
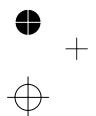
आपण ठरवतो तेव्हा आपल्याला प्रत्येक टप्प्यावरती समुपदेशकाची, आरोग्य सल्लागाराची मदत मिळू शकते. काय, कसं सांगायचं याविषयीची सुसंगत विचारधारा तयार असते. अनावरणानंतरच समजा जोडीदाराला काही त्रास झाला तर तो घेण्यासाठी आपण आपली आतल्याआत तयारीही करत असतो. ऐनवेळी चुकीच्याच पद्धतीनं जोडीदाराला कळल्यावर मात्र अनर्थ घडू शकतो.

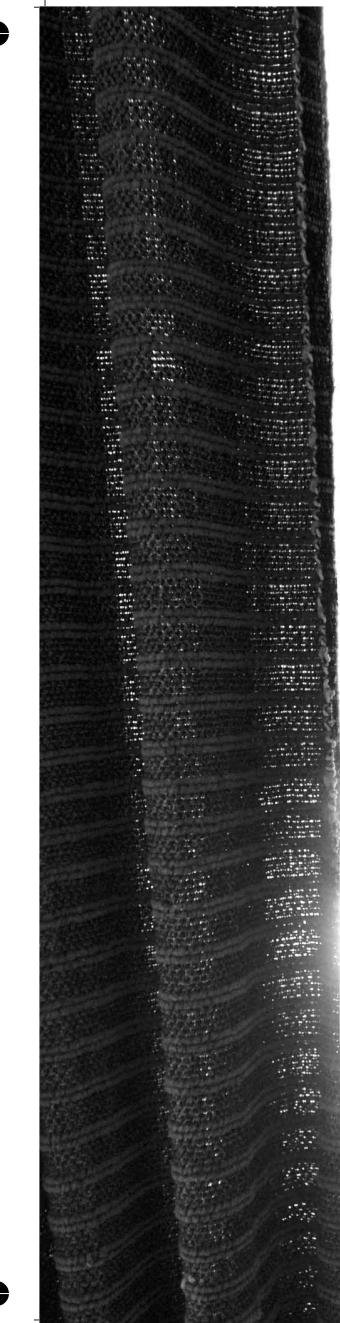
अनावरणाबद्दल बोलण्याआधी मनात खूप चिंता, दडपण असतं तिथपासून ते अनावरणानंतर मन हलकं होण, अधिक सुदृढ, पारदर्शक नात्याकडे वाटचाल सुरु होऊ शकण, हा रस्ता पार करताना मनात असंख्य प्रश्न उभे राहतात. कसं सांगण अधिक परिणामकारक ठरेल? व्यक्तीने स्वतः जोडीदाराला सांगायचं की समुपदेशकानेच प्रथम जोडीदाराला सांगायचं? व्यक्तीने आधी विषय काढून मग पुढच्या चर्वेसाठी जोडीदाराला समुपदेशकाकडे घेऊन यायचं? बन्याचदा तिसरा पर्याय हा दोघांसाठीही फायदेशीर ठरतो असं दिसलं आहे.

एकदा जोडीदाराला लागणीचे अनावरण केल्यानंतर पुढील प्रत्येकच भेटीत लागणीसंदर्भातील अनावरणाचा व्यक्तीवर, नात्यावर काय परिणाम झाला आहे हेही बोलले गेले पाहिजे. त्या संदर्भातील प्रश्नांची, वागणुकीतील चांगल्या-वाईट बदलांची चर्चा प्रत्येक भेटीत समुपदेशकाने करायला हवी.

अनावरण करण्याची इच्छा ही – ती व्यक्ती स्वतःची लागण कशी स्वीकारते व कशी स्वीकारत नाही यावरही अवलंबून आहे. म्हणूनच व्यक्तीला लागणीबद्दल सांगण्यापासून ते स्वीकाराच्या प्रवासात डॉक्टर नि समुपदेशकानं ‘कोणीतरी आपल्यासोबत सतत आहे, आपण एकटे नाही’ ही जाणीव करून देणं महत्त्वाचं आहे.

एकीकडे अनावरण न करण्याचा अट्टहास हा व्यक्ती, नाती ह्यांना संपवून टाकण्यास कारणीभूत ठरलेला आहे तर दुसरीकडे सगळी हिंमत एकवटून लागणीबाबत आपल्या जिवलगांशी बोलल्यानंतर आजाराशी लढण्याची ताकद दुपटीनं मिळालेली आहे आणि स्वतःच्या प्रश्नांकडे व्यक्ती आत्मविश्वासानं बघू लागलेली आहे.

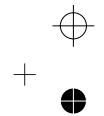
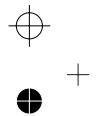
गर्भरिपण

एच.आय.व्ही.च्या लागणीसह आई होतानाचा प्रवास काहीसा गुंतागुंतीचा असेलही पण आईकडून बाळाला होणारी लागण टाळता यावी म्हणून असलेल्या उपाययोजनांमुळे तो अंध:कारमय नक्कीच नाही.

अनावरण ही गोष्ट बहुपदरी आणि गुंतागुंतीची आहे हे आपण बोलतोच आहोत पण गर्भरिपणातील अनावरण, ही सगळी गुंतागुंत अनेकपटींनी वाढवणारं आहे. ही सगळी वादळं व गुंतागुंत ताकदीने पेलून गर्भरिपणात असलेल्या मर्यादित वेळेतच बाळाला लागण होऊ नये म्हणून प्रयत्न करायचे आहेत आणि यासाठी अर्थातच आईला तिच्या लागणीचा स्वीकार असायला हवा.

या प्रवासातले महत्वाचे टप्पे, प्रत्येक टप्प्यावर आईला स्वतःच्या व बाळाच्या सुरक्षिततेसाठी घ्यावे लागणारे निर्णय, यामधे पतीची / जोडीदाराची साथ, कुटुंबियांची भूमिका या सर्व मुद्यांचा विचार अनावरणापाठोपाठ होणं गरजेचं आहे. गर्भवती स्त्रीला लागणीसंदर्भात समजल्यानंतर तिच्या पहिल्या प्रतिक्रियेपासून ते बाळाला लागण होऊ नये म्हणून तिने उचललेली सकारात्मक पावलं या प्रवासात आरोग्य सल्लागाराची / समुपदेशकाची साथ सहाजिकच महत्वाची ठरते.

यासाठी डॉक्टर / समुपदेशकाला आईकडून बाळाला होणारी लागण टाळण्यासंदर्भातील उपाययोजनांची परिपूर्ण माहिती तर हवीच, तसंच त्यांचा दृष्टिकोनदेखील स्वीकाराचा आणि समजूतदार असायला हवा. अनेकदा अपुच्या, चुकीच्या माहितीमुळे डॉक्टरांकडूनही गैरसल्ले दिले जातात. आईला लागण असेल तर मूलही लागण घेऊनच जन्मणार असं म्हणून गर्भपाताचा निर्णय स्त्रीवर लादला जातो. एच.आय.व्ही. बाधित असल्यानं आई होण्याचा हक्क नाकारला जातो. त्या स्त्रीची प्रसूती करणं म्हणजे आपला जीव धोक्यात घालणं मानलं जातं. कधी कधी तर सगळं नीटपणे कळत असूनही काही डॉक्टर्स

स्त्रियांना अमानुष वागणूक देताना दिसतात. प्रत्यक्षात आवश्यक सुरक्षा आवरणांचा वापर केल्यास, आरोग्य सेवांसंदर्भात घ्यायच्या उपाययोजना पाळल्यास, एच.आय.व्ही.ची लागण असलेल्या स्त्रीची प्रसुती करण्यात काहीही धोका नाही. कळांमधे रुग्णालयात आलेल्या गर्भवती स्त्रीला प्रसुतीची वेळ येऊन ठेपल्यावरही लागण असल्यानं आरोग्यसेवा नाकारण्याचे कित्येक प्रकार तथाकथित प्रथितयश रुग्णालयात घडले आहेत, आजही घडत आहेत. अशा प्रसंगी लागणीचे अनियंत्रित अनावरणही डॉक्टरांच्या वर्तणुकीतूनच होताना दिसते.

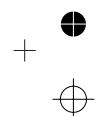
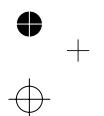
आयत्या वेळी कळांमधेच आलेल्या बाईचा प्रसूतीनंतर मिळालेला एच.आय.व्ही. पॉझिटिव्ह रिपोर्ट पाहून, बाईला मुळीच कल्पना न देता परस्पर नातेवाईकांना झापण्याचे, ओरडप्याचे प्रकार अनेकांनी नोंदवले आहेत. त्यांच्या फाईलवर 'पॉझिटिव्ह', 'बायोहजार्ड' अशा गोष्टी लिहील्यानं अनियंत्रित अनावरणाला चालना मिळाली आहे. अनेकदा हॉस्पिटलमधील वॉर्डबॉर्झ, आया, नर्सेसपासून ते स्वतः डॉक्टर्स यांनी गर्भवती महिलेच्या परवानगीशिवाय तिच्या नातेवाईकांना, परिचितांना तिच्या लागणीचे अनियंत्रित अनावरण केलेले आहे. या अनियंत्रित अनावरणाचे गंभीर परिणाम स्त्रियांनी स्वतःसाठी व स्वतःच्या बाळासाठी आरोग्यसेवा नाकारली जाण्यापर्यंत भोगले आहेत. किंबहुना त्यांना भोगावे लागले आहेत.

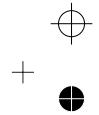
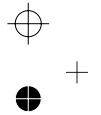
या संदर्भात डॉक्टर्स, आरोग्यसेवक यांच्या दृष्टिकोनात बदल होण्याची, गैरसमजुती दूर होण्याची नितांत गरज आहे. गर्भरपणातील अनावरणानंतर स्त्रीची मनोवस्था नाजूक असते, एकीकडे नव्या बाळाची चाहूल, उत्सुकता तर दुसरीकडे लागणीबद्दल भीती, अपराधीपणाची भावना...

पहिलटकरणींच्या बाबतीत लग्नाला एखाददोन वर्षच पूर्ण झाली आहेत अशा वेळी, ध्यानी मनीही नसताना एच.आय.व्ही.चा सदोष निकाल हातात आल्याने मन पार गोंधळून गेलेलं असतं. असुरक्षित म्हणता येईल असं कुठलंच वर्तन न करता लागण झालीच कशी? असा साहजिक प्रश्न पडतो. ह्या प्रश्नाचं उत्तर 'लग्न' असं असेल तर त्या विश्वासाच्या नात्याला तडा गेल्यानं मन अस्वस्थ झालेलं असतं. घरच्यांनी ठरवून केलेलं लग्न असेल तर 'लग्न करून देऊन घरच्यांनी वाढवूळं केलं' असं वाटतं आणि घरच्यांच्या विरोधात जाऊन केलेला प्रेमविवाह असेल तर मग मात्र स्वतःलाच दूषणं द्यायची वेळ येते.

गर्भरपणातील लागणीबाबत समजल्यानंतर मनातला हा सगळा हलकल्कोळ व्यक्त व्हायला समुपदेशकाजवळ जागा नक्कीच असावी. समुपदेशकांनं अनावरण करतेवेळी साधलेल्या विश्वासाच्या नात्यावरच पुढची प्रक्रिया अवलंबून आहे.

बहुसंख्य स्त्रिया स्वतःच्या लागणीचा निकाल ताबडतोब पतीला सांगतात. बहुतेकवेळा तिच्याबरोबर पतीही असल्यानं लागणीचं अनावरण पतीपत्नी दोघांना एकत्रच होतं तर काही प्रसंगांत स्त्रीला तिचा निकाल न सांगताच तो आधी घरच्या सर्वापर्यंत पोचतो.

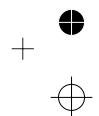
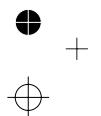

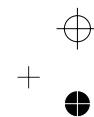
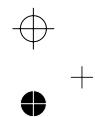
ज्या व्यक्तीचा एच.आय.व्ही. निकाल आहे तिला प्रथम निकाल समजण्याचा हक्क आहे, ही जाणीव डॉकर्ट्स / समुपदेशकांनी अनावरणाच्या वेळी ठेवणं गरजेचे आहे.

आपल्याकडे गर्भारपण सान्या कुटुंबाच्या जिव्हाळ्याचं असतं. अशावेळी घरातील कुणाकुणाला लागणीबद्दल माहिती आहे, पतीची भूमिका सहकार्याची आहे का असहकाराची, हे कितवं बाळंतपण आहे, आधी झालेल्या मुलांची तपासणी झाली आहे किंवा नाही, मुलगाच हवा अशी पती पत्नी अथवा कुटुंबियांची इच्छा आहे का, स्त्रीचं आजारपण कुठल्या टप्प्यात आहे, तिच्या कुटुंबाचा आर्थिक, सामाजिक स्तर कोणता आहे, या सर्व गोष्टींबद्दल समुपदेशकाने गर्भवती स्त्रीशी साकल्याने संवाद साधणं हे बाळाला लागण टाळण्यासाठीच्या नियोजनाच्या दृष्टीने गरजेचं आहे.

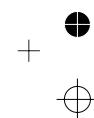
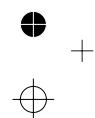
आईच्या दुधातून लागण होण्याची शक्यता कमी असली तरी काही प्रमाणात लागणीचा धोका असतोच. आईचं दूध अमृत मानलं जातं. त्यात विषाणू असण्याची कल्पना गर्भवती महिलेस पचवणं खूपच जड जातं. अशा वेळी आईच्या दुधाला पर्याय म्हणून गाईचं किंवा म्हशीचं दूध किंवा ड्यातलं दूध वापरलं जातं. पण तो पर्याय घेतानाही तो आणि तोच काटेकोरपणे पाळणं अत्यंत महत्वाचं असतं. मात्र कुटुंबियांना लागणीचे अनावरण गैरपद्धतीने झाले असल्याचे किंवा नीट झालेच नसल्याचे परिणाम बाळाला मिश्र आहार देण्यात होतात. तसेही लागणीचा धोका वाढतो. स्त्रीने बाळासाठी निवळ स्तनपानाचा निर्णय घेतला असला तरी आई / सासूला आजाराचे अनावरण केले नसल्याने मध, गुटी, पाणी दिले जाते किंवा दूध येत असूनही आई बाळाला अंगावर पाजत नाही याबद्दल तिचा रागराग केला जातो. इतर शेजारपाजारच्यांना आपल्या आजारासंदर्भात समजेल की काय अशी भीतीही या प्रसंगांत स्त्रीच्या मनात असू शकते. म्हणूनच हे निर्णय घेताना लागणीचे अनावरण कुणाकुणाला करावे किंवा करूच नये ह्या प्रश्नाचा विचार – हे कळल्यावर ती माणसं कशा प्रकारे प्रतिसाद देतील आणि त्या परिणामांना तोंड द्यायची आपली क्षमता किती आहे – यावरून करावा लागतो.

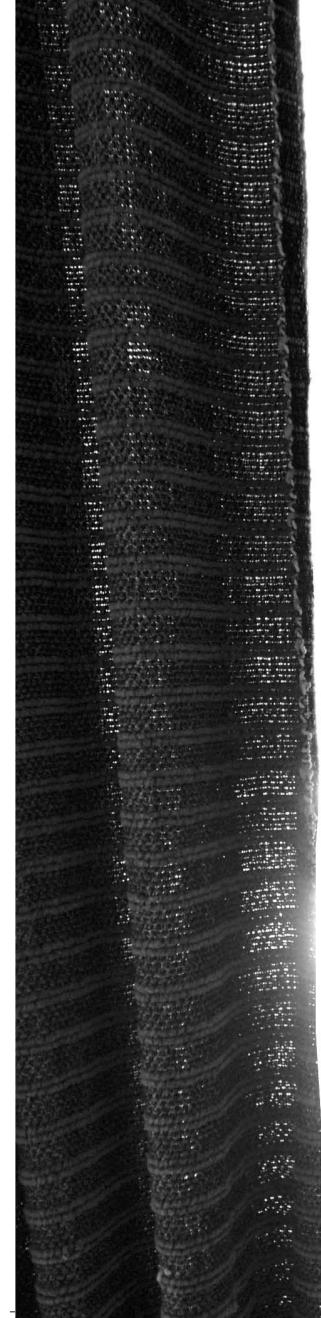
आपल्या बाळाला लागण असावी अशी जगातील कुठल्याच आईवडिलांची इच्छा नसते हे त्रिकालाबाधित सत्य आहे. ते सांगयचं अशासाठी की लागणीबद्दल स्वतःला दोषी धरण्याची अजिबात आणि कधीच गरज नसते. आपलं बाळ निरोगीच रहावं या प्रबळ इच्छेने अनेक अशिक्षित स्त्रियांनीसुद्धा वरवर अवघड वाटणारे औषधांचे डोस मनापासून समजून घेतले आहेत, स्वतःच्या आजाराचं अनावरण झाल्यानंतर पतीलाही तपासणी करून घेण्यास तयार केलं आहे, स्वतःच्या आणि पतीच्या लागणीचं निदान ताकदीनं पेललं आहे नि मूल सुरक्षित जन्माला यावं यासाठी समुपदेशकाने / आरोग्य सल्लागाराने सांगितलेल्या सर्व गोष्टींचं काटेकोर पालन केलं आहे.

अर्थात ह्या साच्याचं गमक हे पहिल्या टप्प्यावर आरोग्य सन्नागार / समुपदेशक नि गर्भवती स्त्री यांच्यातल्या विश्वासाच्या नात्यात आहे ! ह्या नात्यात शास्त्रीय आधार नसलेली खोटी आश्वासनं नाहीत, वैद्यकीय माहितीचा बोजडपणा नाही, अघोरी पर्याय लादण्याची गडबडही नाही, तर सारासार विचार करत वास्तवाला घट्ट पकडून आशादायक पाउलवाट धुंडाळण्याची धडपड नक्की आहे !

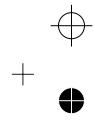
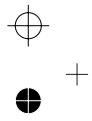
‘ती’च्या आणि ‘त्या’च्याबद्दल

अनावरणाचा विषय पडताळून पाहताना आपल्या संदर्भाचं, आपल्या चौकटीचं आवरण या विषयाला असलेलं आपल्याला जाणवतंच आहे. आपण एक विशेष, वेगळी व्यक्ती असल्याचा, आपल्याला आलेल्या अनुभवांचा, आपल्या भोवतीच्या परिस्थितीचा विचार मनात ठेवूनच आपण कुठल्याही विषयाकडे पाहत असतो!

आपण स्त्री आहोत का पुरुष हाही आपल्या बाबतीतला एक महत्त्वाचा संदर्भ, आपल्या जगण्या-वागण्यावर निश्चित परिणाम करणारा आणि अनावरणाच्या विषयावर बोलताना अपरिहार्यपणे समोर येणारा.

आपलं स्त्रीपण वा पुरुषपण तीन गोष्टीच्या माध्यमातून ठरत जातं. पहिली म्हणजे जन्मतःचं आपलं लिंग, दुसरी – आपल्याला जाणवणारं आपलं स्त्रीपण किंवा पुरुषपण आणि तिसरी गोष्ट म्हणजे समाजाला जाणवणारं आणि समाज जाणवून देत असलेलं आपलं स्त्रीपण किंवा पुरुषपण. या तीनही बाबींच्या एकत्र, एकमेकींकरल्या क्रिया प्रक्रियांतून आपला लिंगभाव ठरतो – आपलं स्त्रीपण वा पुरुषपण ठरतं. या स्त्रीपणात आणि पुरुषपणात आपलं वागणं, आपला विचार, आपलं बाह्य रूप हे सगळंच येतं. स्वतःच्या व सामाजिक धारणांनुसार आपली वागण्याची पद्धत, भूमिका, अपेक्षा व जबाबदारी ठरत असते. पुरुषप्रधान समाजात पुरुषाला स्त्रीपेक्षा वरचढ मानलं जातं. त्याच्या हातात अधिक सत्ता दिली जाते. त्यामुळे अर्थातच विषमताही येते आणि निरनिराळ्या चौकटीही येतात.

आपण समाजाचाच भाग असतो, समाजातच आपल्या समजुती निर्माण झालेल्या असतात. त्यामुळे

बन्याचदा लिंगभावाच्या जोडीनं येणारा अन्याय व विषमता अयोग्य आहे – हे आपल्याला जाणवतही नाही.

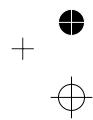
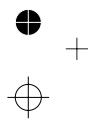
आपली संस्कृती, आपल्या सामाजिक रीतीभाती, माध्यमांतून समोर आलेली चिंता, आपली समजूत, आपली वर्तणूक या रस्त्यावर आपण सततच ये जा करत असतो. यावेळी त्यातल्या प्रश्नांकडेही आपली डोळेझाक होत आलेली असते. बन्याचदा सोयीस्करपणे आपण ती तशी केलेलीही असते. प्रत्येकच वागणुकीच्या संदर्भात आपल्याला लिंगभावाचे परिणाम दिसतात. तसे स्त्रियांच्या समाजातल्या दुर्योग स्थानामुळे देखील अनावरण करण्याच्या पद्धतींमधेही फरक झालेले आपल्याला दिसून येतात. एच.आय.व्ही./एड्स या आजाराला मोठे सामाजिक संदर्भ आहेत. एरवी डोळेझाक केलेल्या, लहानसहान वाटलेल्या गोष्टीही इथे आपल्याला ठेचकाळायला लावतात आणि एच.आय.व्ही.चा संदर्भ बाजूला केला तरीही, एरवीच्या, रोजच्या जगण्यातही हे खाचखळगे तितकेच मोठे आहेत, हेही आपल्या ध्यानात आणून देतात.

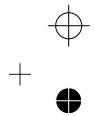
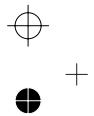
एच.आय.व्ही.च्या अनावरणाच्या बाबतीत काय होतं 'बाई'चं? अन् काय होतं 'पुरुषा'चं? एच.आय.व्ही.ची लागण झाल्याचं समजण्यातही काही फरक आहे की काय? ती माहिती त्यांच्यापर्यंत पहिल्यांदा पोचताना कुणाला कशाप्रकारे सांगितलं जातं? जोडीदाराच्या, कुटुंबियांच्या, समाजाच्या प्रतिक्रिया काय येतात? आणि मुख्य म्हणजे या प्रत्येकच प्रश्नांचं उत्तर स्त्रिया व पुरुषांच्या बाबतीत वेगवेगळं आहे का?

दोहोंसाठीही सिंदबादच्या म्हातान्याप्रमाणे आयुष्यभर पाठ न सोडणारा आजार आता पाठीमागे लागला हे दुःख, धक्का मोठा असतोच. जोडीदार, कुटुंबीय, भोवतीचं सामाजिक वर्तुळ हे सर्व तर व्यक्तित्वाचा, जगण्याचा अविभाज्य भाग असतंच; पण त्यांच्यापर्यंतही या वाटेवर कसं व कुठे पोचायचं हे काही वेळा उमगेनासं होतं. त्यांच्याकडून येणारा आधार गरजेचा असतो, पण कलंक, टोमणे, वाळीत टाकलं जाणं नकोसं असतं.

अशा वेळी निरनिराळे प्रश्न भेडसावू लागतात. हातात असलेल्या माहितीपैकी काय दाखवायचं? काय दाखवायचं नाही, काय सांगायचं, काय सांगायचं नाही? कसं सांगायचं? कसं नाही सांगायचं? खोटं बोलायचं की सगळं खरं बोलायचं नाही? कुणाशी? कधी? आणि कुठे? बायांना या प्रश्नांची उत्तरं कशात दिसतात? अन् बायांना?

याविष्यी केले गेलेले अभ्यास आणि या कामांतल्या अनुभवातून असं दिसतं की बहुतांश पुरुषांच्या लागणीचं निदान प्रतिकारशक्ती कमी झाल्यामुळे बळावणाऱ्या आजारानंतर, ते स्वतः तपासणीसाठी आरोग्यकेंद्रात आल्यामुळे होतं. तर बहुतेक बायकांचे निदान हे त्यांच्या नव्यांना लागण झाल्यामुळे केलेल्या तपासणीमुळे अथवा गर्भापणात केलेल्या तपासणीतून होतं.

पुरुषांच्या बाबतीत ही माहिती पहिल्यांदा थेट खुद्द त्यांनाच दिली जाते. परंतु बायकांच्या बाबतीत आपल्याला अगदी उलटी परिस्थिती दिसते. ती गर्भवती, तिला नको चिंतेत पाडायला. त्यापेक्षा तिच्याबरोबर आलेल्यांना सांगण सोपं. त्यामुळे अगदी क्रचितच एच.आय.व्ही.ची बाधा असल्याचे निदान प्रथम प्रत्यक्ष गर्भवतीला सांगितले गेले आहे. बहुतेक ठिकाणी तिच्या नवन्याला किंवा तिच्या कुटुंबियांपैकी कोणाला तरी तिचे निदान अगोदर समजते.

व्यक्तीची लागण किती जणाना, कशी व कधी सांगितली जाते याबाबतीतही लिंगभावामधला हा फरक अत्यंत तीव्रपणे दिसून येतो.

महत्त्वाचं म्हणजे पुरुषांच्या संदर्भात अनावरणाची सर्व प्रक्रिया त्यांच्या स्वतःच्या ताब्यात असते.

बायकांच्या बाबतीत त्यांची लागणच प्रथमत: त्यांच्याशी बोलली न गेल्यामुळे पुढील सर्व प्रक्रियाही त्यांच्या हाताबाहेरच रहाते. असं दिसतं की ज्या ठिकाणी बाईला लागणीविषयी आधी समजलेलं आहे तेव्हा गोष्टी तिच्या ताब्यात अधिक राहिल्या आहेत.

बाईच्या लागणीविषयी बन्याचदा नवन्यानेच तिच्या सासरच्या मंडळींना सांगितलेलं दिसतं. अशा वेळी तर बाईचं लागणीच्या अनावरणावर कुठल्याच प्रकारचं नियंत्रण रहात नाही. याचाच परिणाम म्हणून बाईला लागण असल्याचं पुरुषाला झालेल्या लागणीच्या तुलनेत अधिक लोकांना माहीत होताना दिसतं.

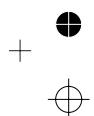
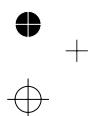
'त्या' चं अनावरण

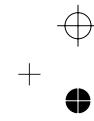
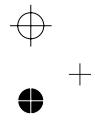
पुरुषांना त्यांच्या लागणीबद्दल समजल्यानंतर एक वा दोन महिन्यांतच ते कुणा एकाला तरी त्याबद्दल सांगतात.

घरातल्याच कुणालातरी त्यांनी सांगितल्याचं अनेकदा दिसतं. त्यानंतर घरच्या मंडळींनी त्याच्या परवानगी शिवाय इतरत्र बोलल्याचंही काही प्रमाणात दिसतं.

घरात सांगतानाही अनेक पुरुष पहिल्यांदा आपल्या भावाला सांगायचा निर्णय घेतात. भाऊ हा आपल्याच पिढीतला असल्यानं तो आपल्याला चांगल्या तऱ्हेने समजून घेऊ शकेल व आवश्यक आधार व मार्गदर्शनही देईल असं त्यांना वाटतं. पुरुषच पुरुषाला समजून घेऊ शकतो अशा पद्धतीची विचारसरणीही यामागे असते.

अशा उदाहरणांमधे काही ठिकाणी भावाने पुढे जाऊन आपल्या बायकोला सांगितल्याचं दिसतं आणि मग ही अनियंत्रित अनावरणाची साखळी पुढे चालू राहू शकते.

नवन्याच्या लागणीविषयी बायको इतर कुठंही काहीही बोलताना सहसा दिसत नाही. काहींनी मात्र माहेरी सांगितल्याचं दिसतं व त्यानंतर ही माहिती त्या ठराविक लोकांपर्यंतच मर्यादित राहिली आहे. पुरुषाच्या लागणीचा, अनावरणाचा ताण काही वेळा त्यांच्या बायकांवर उलटा अधिकच आलेला आहे असेही दिसतं. 'घरात बायकोने सुख दिले नाही म्हणूनच तो असं वागला' असंही त्यांना म्हटलं गेलं आहे.

काही ठिकाणी पुरुषांनी त्यांच्या आई वडिलांनाही लागणीबद्दल सांगितलेलं नाही. आई वडिलांचे वय व प्रकृती लक्षात घेऊन त्यांना हे न सांगितलेले बरं, असं त्यांना वाटलं आहे.

काहींनी मात्र दूरच्या नातेवाईकांनाही लागणीची माहिती दिली आहे. काका, काकू, शेजारीपाजारी यांनाही त्यांनी सांगितलं आहे. या सर्व गोष्टी घरातल्या सत्ताचित्रावर, घरात कुठली बाब खपवून घेतली जाऊ शकते, कुठली नाही यावर अवलंबून असतात.

अगदी थोऱ्या काही उदाहरणांमधे पुरुषांनी त्यांच्या घराबाहेर मित्रांना हे सांगितलेलं आहे. अशा ठिकाणी मित्रांशी अत्यंत जवळचं नातं होतं. मित्र वैद्यकीय व्यवसायातील असेल तर त्याला ह्यासाठी विशेष करून निवडलं गेलं आहे, कारण त्याकडून ठोस मदत वा माहिती मिळण्याची व्यक्तीला आशा असते.

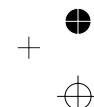
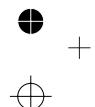
घराबाहेरील लोकांसमोर अनावरण करणाऱ्या व्यक्तीला त्यातून कुठल्याही प्रकारची हेटाळणी वा भेदभाव केला जाणार नाही अशी खात्री असल्याचं दिसतं. तसं नसेल तर कुणीच घराबाहेरच्यांना आपणहून अनावरण करू पहाणार नाहीत.

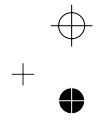
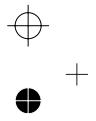
'ती' चं अनावरण

बायकांच्या बाबतीत बच्याचदा नवराच आपल्या बायकोच्या लागणीचे त्याच्या आईवडीलांना म्हणजे तिच्या सासरी अनावरण करतो. तिच्या माहेरी पहिल्यांदा सांगितलं जात नाही व बहुतेक ठिकाणी यावरची सासरकडच्यांची प्रतिक्रिया ही स्त्रीला अधिकच असाहाय्य बनवणारी असते. अशावेळी सासर ही गोष्टच तिच्यासाठी पुरुषप्रधानतेचे घोतक बनून येते.

या ठिकाणी बहुतेक वेळा बाई ही एकत्र कुटुंबियांकडून पुढे इतरत्र माहिती पसरत राहते.

ज्या ठिकाणी बाईला नवरा व सासरकडून स्वीकार व आधार मिळालेला आहे त्या ठिकाणी बायकांनी माहेरापर्यंतही ही गोष्ट पोचवलेली नाही. नवरेही बायकोची लागण इतरांना कळू न देण्याबाबत अत्यंत आग्रही असलेले दिसतात. याचे कारण – तिच्या आजाराचे अनावरण त्यांच्या स्वतःच्या वागणुकीचेच अनावरण करणारे ठरु शकेल असे भय ! परंतु काही ठिकाणी मात्र नवरा व

सासरच्या लोकांनीच पुढाकार घेऊन ही गोष्ट बाईला बदनाम करण्यासाठी इतरांना सांगितलेली आहे. माहेरच्या लोकांकडूनही इतरांस अनावरण झाल्याचं दिसतं पण ते आर्थिक व भावनिक आधार मिळवण्यासाठी.

मात्र ह्या अनावरणाबाबत बाई स्वतः पूर्णतः अनभिज्ञच राहिलेली दिसते. तिचा कसलाही ताबा या प्रकारावर नसतो. तिच्या कुठल्याच इच्छा वा म्हणण्याला या परिस्थितीत जागा नसते व आपल्या बाबतीत असे अनियंत्रित अनावरण झाले आहे ही गोष्टही तिच्या ध्यानात बन्याच काळानंतर येते.

जोडीदारासमोरचे अनावरण

पती / पत्नी वा जोडीदारासमोर आपल्या लागणीविषयी सांगणे ही अत्यंत गंभीर गोष्ट आहे.

एका बाजूला चिंता असते, धास्ती असते आणि दुसऱ्या बाजूला अपरिहार्यणे जन्मणारे प्रश्न असतात.

लागण कधी व कुणापासून झाली?

एकाप्रकारे स्वतःच्या 'अनेतिक व अस्वीकाराह' वागणुकीची कबुली ह्या अर्थाने अत्यंत दुःखदायकपणे ते सामोरं येतं.

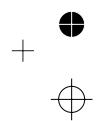
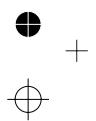
आपल्या जोडीदाराला दुःख देणारी, धक्का देणारी, काळजी करायला लावणारी, अथवा त्याच्यापासून लपवून ठेवलेली गोष्ट त्याच्यासमोर ठेवणं असतं.

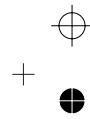
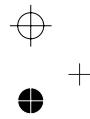
कसं सांगायचं हा प्रश्न अजिबात सोपा नाही. निश्चेततच भयंकर ताकदीनिशी करण्याचीच ती गोष्ट आहे.

एच.आय.व्ही.च्या संदर्भात दिल्या जाणाऱ्या दूषणांबद्दलचा आमचा अभ्यास असं सांगतो की अभ्यासादरम्यान भेट घेतलेल्या अनेक लोकांसाठी हा प्रसंग अतिशय ताणदायक होता. काही ठिकाणी लागणीचा मार्ग लैंगिक नसूनही अनावरण करताना व्यक्तींवर ताण आला होता. सांगायची लाज वाटतच होती.

आपल्या बायकोला सांगण्याअगोदर पुरुषांनी सांगण्यासाठी खूपशी तयारी, नियोजन आणि सराव केल्याचं दिसतं. खूप दिवस ते सांगण टाळूही बघत होते, पुढे ढकलत राहू बघत होते. एका उदाहरणात, एकजण ५ वर्षांपर्यंत बायकोला सांगण्याचे टाळत राहिला. त्यानंतर आरोग्य सल्लागारानं पाठपुरावा केल्यानंतरच अखेर त्यानं तिला सांगितलं.

बायकोसमोर अनावरण करण्याची भीती इतकी तीव्र होती की बहुतेक सर्वजणांनी अनावरण करून झाल्यानंतर मनावरचं मोठं ओङ्मं उत्तरल्यासारखं वाटल्याचं कबूल केलं.

काहीजणांनी या अनावरणात आपल्या सर्व लैंगिक संबंधांबद्दल सत्य सांगून टाकलं. बन्याच ठिकाणी या गोष्टीनंतर नवरा बायकोत ताणतणावाची परिस्थितीही निर्माण झाली तर काही ठिकाणी त्याबद्दल कुठल्याच प्रकारे संवाद छेडला गेला नाही. अशा काही ठिकाणी बायकांनीही काहीच विचारलं नाही. सांगितलं तेवढं ऐकून घेऊन त्या गप्पच राहिल्या.

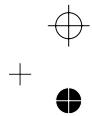
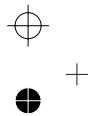
काही ठिकाणी बायकोनं खोदून खोदून विचारल्यानंतर नवन्याने खोटी गोष्ट बनवून सांगितली वा लैंगिक संबंध सोडून इतरच मार्गाने लागण झाली असल्याचे सांगितलं. बहुतेकांनी बोलताना लागण कशी व केव्हा झाली यापेक्षा ए.आर.टी. औषधांच्या उपलब्धतेवर भर दिला.

या सर्व उदाहरणांत अनावरणासाठी भरपूर वेळ घेतला गेला असं दिसलं. शिवाय अनावरणाच्या या प्रक्रियेमधे आरोग्य सल्लागाराचाही अत्यंत महत्त्वाचा वाटा होता. काही क्रिचित ठिकाणी जिथे नवन्यामधे आजाराची लक्षणे दिसू लागली होती व तरीही अनावरण झालेले नव्हते तिथे आरोग्य सल्लागारमार्फतच बायकोला अनावरण झाल्याचे दिसते.

लिंगभावाशी जोडला गेलेला अजून एक महत्त्वाचा मुद्दा या अनावरणात आहे. बायकोसमोर आपली चूक कबूल करणं हीच नवन्यांना अत्यंत कमीपणाची गोष्ट वाटते. आपण चुकलो असं वाटणं, तसं म्हणणं, हीच आजवरच्या पद्धतीला मोठा छेद देणारी घटना ठरते. ती त्यांच्यासाठी अत्यंत अपमानास्पद गोष्ट होते, त्यामुळे काही ठिकाणी ती बाहेर पडूच शकली नाही. नवन्यांनी आपली पडती बाजू कधीच सांगितली नाही. बायकांसाठी मात्र अनावरणाची तन्हा वेगळी होती. बायकांच्या बाबतीत बहुतेक वेळा बायकोची तपासणी ही नवन्याची लागण समजल्यामुळेच होत असल्याने, तिच्या लागणीची माहिती ही तिच्यासहच त्यालाही होती. तिला वेगळे अनावरण करण्याची गरजच पडली नाही.

ज्या ठिकाणी बाईला तिच्या गर्भरपणात लागणीविषयी समजले आहे अशा ठिकाणीही पुढील आठ दिवसांतच पतीला अनावरण घडल्याचे दिसते. अगदी क्रिचित ठिकाणी मात्र 'सांगितल्यास घरचे घरातून हाकलून लावतील' या भयापोटी सांगितले गेले नव्हते. सर्वसाधारणपणे गर्भवती बायका तपासणीसाठी दवाखान्यात एकट्या येत नाहीत. त्यामुळे एकत्र तपासणीसाठी बायकोसह नवराही दवाखान्यात हजर असतो वा माहेरचे / सासरचे लोक तिच्यासह तिथे असतात. त्यामुळे पहिले अनावरण तिच्या एकटीसमोर घडण्याचे प्रसंगच कमी असतात. नवन्याला तिच्या लागणीविषयी माहिती होतेच.

बायकोच्या लागणीविषयी कळल्यानंतर नवन्याने स्वतःची तपासणी करून घ्यायला नकार दिल्याची उदाहरणे आहेत. अशा ठिकाणी बायकोला लागणीसाठी पूर्णतः दोषी मानण्यात आले आहे व कसल्याही प्रकारची मदत नाकारण्यात आलेली आहे.

दिसताना बाईचा रिपोर्ट पहिल्यांदा दिसला तरी तो काही लागणीच्या क्रमाचा पुरावा नाही. प्रत्यक्षात लागण नवच्याला आधी झालेली असू शकते, वा जरी त्याला लागण आधी झालेली नसेल तरीही त्याच्या लागणीची व आजाराची स्थिती जाणून घेण्यासाठी तपासणी करणे अत्यंत आवश्यक असतेच; पण ही समजूतही काहींनी दाखवली नाही.

सारांशाने, अनावरण हा व्यक्तींच्या आयुष्यातला एक अवघड निर्णय आहे. अनावरण करण्या – न करण्याने पती पत्नीच्या नात्यांमधे मोठ्या प्रकारच्या धास्ती व ताण निर्माण झालेले आहेत.

जिथे हे अनावरण फक्त एका कुटुंबापुरते व त्यातही माहेरापुरते मर्यादित असलेले आहे तिथे त्याने निश्चितपणे भावनिक बंध, विश्वास व आत्मविश्वास निर्माण करण्यास मदतही केलेली आहे.

व्याचित, अगदी सर्व समाजासमोर, खुलेपणाने केलेल्या अनावरणानेदेखील एकीकडे आधार प्राप्त करण्यास, ताणाशी जुळवून घेण्यास, अपराधीपणाच्या भावनेतून बाहेर पडण्यास मदत केली आहे. तर बहुतेक वेळा कलंकही दिलेला आहे, बदनामी झालेली आहे, भेदभावाचे अनुभव आलेले आहेत, भीती, चिंता व ताणाला सामोरे जावे लागलेले आहे.

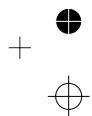
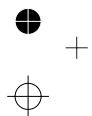
समाजाचा स्त्री व पुरुषांच्या नैतिकतेकडे बघण्याचा दृष्टिकोनही किती वेगवेगळा आहे. पुरुष म्हटलं की थोडं होणारच इकडेतिकडे हे गृहित धरलं आहे, मात्र तेच वागण्याची स्त्रीला अजिबात मुभा नाही.

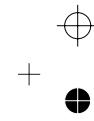
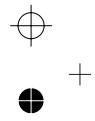
लागण तर थेटपणे माणसाच्या नैतिकतेविषयीच विधान करते आहे असं सामान्यपणे मानलेलं असतं. अशा परिस्थितीत जर स्त्रीला लागण आहे, मात्र तिच्या नवच्याला नाही – असं दिसलं तर तिला नवरा, कुटुंब व समाजाकडून मोठी मानहानी स्वीकारावी लागते. नवरा व सासरकडून तिची शेवटपर्यंत जबाबदारी व काळजी घेतली जात नाही व अनेकदा माहेरचे दरवाजेही बंद झालेले असतात. अशा वेळी एच.आय.व्ही. बाधित स्त्री म्हणून तिचं जगणंच बिकट केलं जातं.

नवच्याकडून लागण झालेली असेल तरीही नवच्याच्या मृत्यूनंतर बाईची जबाबदारी घेण्यास कोणीही उत्सुक नसतं. टाळाटाळ, आर्थिक अरिषं, टोचणी, शिव्याशाप, मुलांची काळजी या सगळ्यास एकत्रितपणेच तिला सामोरं जावं लागतं. यातून तिला भोगावा लागतो तो अधिक एकाकीपणा आणि असाहाय्यता.

याउलट बायकोला लागण नाही व नवच्याला लागण आहे अशा परिस्थितीमधे मात्र बायका नवच्याची मनापासून काळजी घेत राहताना दिसतात.

समाजाच्या उतरंडीमधे बाईच्यासाठी हे वेगळे नीतीनियम, तर आधीच अनैतिकतेचा शिक्का मारल्या गेलेल्या आजाराने बाधित

एकट्या राहणाऱ्या सिंत्रिया, समलिंगी पुरुष व सिंत्रिया यांच्याबाबतीत तर प्रश्न किती जटिल होत असेल ! एकटेपणा व कलंक अधिक टोकदारपणे त्यांच्या अंगावर येतो.

समलैंगिकांमधील अनावरण

समलिंगी संबंध ठेवणाऱ्या स्त्री-पुरुषांच्या बाबतीत या सर्वच प्रश्नांचा विचार अधिक वेळ व जाणीव घेऊन व्हायला हवा. त्यांच्यासाठी हे प्रश्न वेगवेगळी गुंतागुंत घेऊन, वेगवेगळ्या पातळ्यांवर तयार होतात.

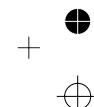
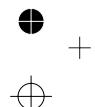
डॉक्टरांसमोरही आपली वर्तणूक मोकळेपणानं सांगायची कशी?

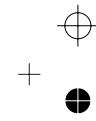
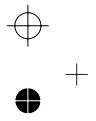
खुद्द डॉक्टरांच्याच धारणा समलैंगिकतेबाबत घृणेच्या असतील तर?

आजाराच्या जोडीनं ते शिक्केही माथी बसले जातात.

समलिंगी संबंध ठेवणाऱ्या व्यक्तींना दुहेरी दूषणांना सामोरं जावं लागू शकतं. स्वतःला गैर समजप्याच्या, स्वतःच्या वेगळेपणाची लाज वाटप्याच्या प्रक्रियेशी कोणत्या प्रकारे लढत देत पुढे वाट काढत असता हा नवा कलंक आणखी एक नवा घाव असतो.

कुठेच थारा, स्वीकार न मिळाल्यानं ही नाती अधिक भिरभिरी, अल्पकालीन ठरण्याचा संभव वाढतो. मोकळेपणानं स्वीकारता न आल्यानं, नाती साधता न आल्यानं असुरक्षित वर्तनाचं प्रमाणही जास्त असतं. ह्या दोन्ही गोषी एच.आय.व्ही. आणि अनावरणाच्या संदर्भात विचित्र आणि खोलवर परिणाम करतात. हे जटील गुंतागुंतीचे, हरघडीचे प्रश्न आहेतच पण ह्या सर्व नात्यांतही विश्वास, प्रेम, आधार ह्या भावना दिसतातच आणि नात्याचा सुदृढपणे स्वीकार करत जाण्याच्या प्रवासामधे, मग नातं कुठलंही असो.... मित्र - मित्र, मित्र - मैत्रिण, मैत्रिण - मैत्रिण, पती - पत्नी वा रुग्ण - डॉक्टर - लोक अनावरण करून पुढे जातात..... अत्यंत मनःपूर्वक नात्याच्या सशक्तपणाकडे जातात.

नातेसंबंध आणि त्यातील गुंतागुंत

आपले कुणाचेही अनेक व अनेक प्रकारचे नातेसंबंध असू शकतात. प्रेम, आकर्षण, बंध, जवळीक, काळजी, जपणूक, आपलेपणा, मालकीहक्क, ताबा, बळजबरी या व अशा अनेकविध कारणांतून जन्मलेली तितकीच नाती आकाराला येत, आकार घेत, आकार बदलत राहतात. आपल्या प्रत्येकाच्या आयुष्याच्या चौकटीत आपण अजून एक चौकट रेखतो ती नातेसंबंधांची. समाजाच्या नात्यांकडे बघण्याच्या चौकटींच्या आत, किंवा बाहेर वा अधेमधे... थोडी आत, थोडी बाहेर. यातलं काहीही आपण आपल्या नात्यासंदर्भात मान्य केलेले असले तरी समाजचौकट त्यावर चांगलेवाईट परिणाम करत असतेच.

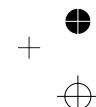
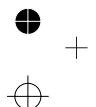
आपल्या आजूबाजूच्या व्यक्ती, आपल्या स्वतःच्या धारणा ह्याही बदलत्या आणि नातेसंबंधांवर परिणाम करणाऱ्या गोई असतात. अन् कुठलाही नातेसंबंध ही तर मुळातच एक अत्यंत व्यामिश्र गोष्ट आहे. इथे कुठलाही निवाडा करताना परिस्थितीसापेक्षता पारखावी लागते.

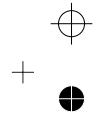
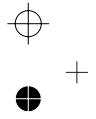
माणूस एकटाही भूत, वर्तमान व भविष्य ह्यांच्या मेळात वावरत असतो.

अशा दोन मेळांचं एकमेकांशी घटू जमण हे एक गुंतागुंतीचं घडण आहे. सतत नव्यानं घडत राहणं आहे. एच.आय.व्ही.च्या रंगासकट ह्याला एक वेगळा कंगोरा लाभतो आणि ही घडण मोडण्याकडे ढकलली जाण्याची शक्यता वाढते. अशा वेळी मोकळ्या संवादाची गरज जास्त असते, जबाबदार अनावरणांची गरज वाढलेली असते.

एका जोडीदाराच्या संदर्भाच्या परिधात इतर नात्यांचे परिध आले की गोईंची परिमाणेच बदलू शकतात. इतर लॅंगिक नाती व जोडीदाराबरोबरचे नाते ह्या गुंतागुंतीची उकल व्हावी लागते. अनावरण एच.आय.व्ही.चे असले वा इतर नात्यांचे – तिथे राग, आरोप प्रत्यारोप ते स्वीकार इथवरचा प्रवास घडतो. तोही सांगण्यातला खरेखोटेपणा – संवादातले अडथळे, व्यक्तिमत्त्वातले फरक या साच्यावरती अवलंबलेला असतो.

बायकांच्या बाबतीत यावेळी मोठी घुसमट पदरात पडत राहू शकते. एकतर वरती म्हणल्याप्रमाणे पुरुष म्हटलं की थोडं इकडंतिकडं होणारच हे कुटून ना कुटून बिंबवलेलं असतं, त्याला इथे पुढीच मिळते. त्याशिवाय नात्यातला दुय्यम दर्जा, लग्न तुटण्याची भीती, संवादाचा अभाव, लाज, असहाय्यपणा या सर्व गोष्टीमुळे त्यांची घुसमट होत राहते. सांगा-विचारायला काहीच

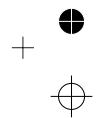
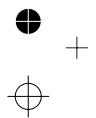
जागा राहत नाही. राग दबला जातो, दरी वाढत राहते. प्रश्न पडत राहतात व फसवणूक झाल्याच्या भावनेचा त्रासही होतच राहतो.

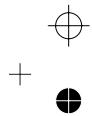
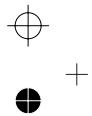
एकाने प्रेमविवाह केला. तो न शिकलेला, ती शिकलेली. ती आपल्याहून अधिक शिकलेली या भीतीने आणि त्यामुळे तिने आपल्यावर सत्ता गाजवू नये ह्या जाणीवेन तो सतत सतर्क. लग्नानंतर तिला मूळ झालं नाही म्हणून त्यानं दुसरं लग्न केलं. ‘आपले दुसरे लग्न आहे’ ह्याबद्दल दोन्ही बायकांना त्यानं अंधारात ठेवलं. दुसऱ्या बायकोला वर्षाच्या आतच दिवस राहिले, तेव्हा तिची एच.आय.व्ही.ची तपासणी करण्यात आली – ती पॉझिटिव्ह म्हणल्यावर त्याचीही तपासणी करण्यात आली. एव्हाना दोर्घीनाही परिस्थिती कळली होती. पहिल्या बायकोनं सुपारीच्या खांडाचंही व्यसन नसलेल्या गुणाच्या नवन्यानं केवळ लागण असलेल्या बाईच्या कल्याणासाठीच तिच्याशी लग्न केलं अशी स्वतःची समजून करून घेतली आणि दुसऱ्या बायकोने ‘दुसरेपणावर आपण आलो आहोत’ म्हणून ही अन्याय्य वागणूक सहन केली. नवन्याचं म्हणणं, त्याला लागण झाली तीच तिच्यामुळे. ती समुपदेशकाला विचारत राहिली की असुरक्षित म्हणता येईल अशी कोणतीही गोष्ट लग्नाआधी न करता लागण झाली कशी? नवरा सोडून देईल या भयानं आजाराचा कलंकही तिनं स्वतःच्या माथी घेतला. आणि नवन्यानं मात्र स्वतःच्या लागणीचं खरं कारण सतत लपवूनच ठेवलं.

अनेक ठिकाणी बायका लागण कशी व कुटून झाली हेही विचारत नाहीत... विचारू शकत नाहीत. त्यांना प्रश्न पडतच नाही असं नसतं आणि त्यांचा प्रश्न संपतो असंही नाही. या सर्व प्रकारात एक भयंकर हतबलता त्यांना व्यापून उरते.

लग्नानंतर नवन्याचे घर हेच बाईचे घर होणे हीच रीती व नीती मानली गेलेली आहे, पण घरातल्या सुनेला एच.आय.व्ही.ची लागण झाली असेल तर? मुलाइतक्याच हक्काने मदत, काळजी, प्रेम आणि स्वीकाराची अपेक्षा ती करू शकते का? बच्याच उदाहरणांत सासरी अशा मुलीचा अमाप छळ केला जातो, तिला अत्यंत वाईट वागणूक दिली जाते. तिच्या आजारपणाकडे लक्ष पुरवणं तर दूर, तिचं आजारी पडणं खपवूनही घेतलं जात नाही. आजारपण ही तिचीच आगळीक असल्याप्रमाणे त्याकडे पाहिलं जातं. तिला औषधं दिली जात नाहीत, तिला मदत केली जात नाही. जोडीदार, कुटुंब व समाज या तिन्ही टप्प्यांवर ह्याच प्रकारची वागणूक मिळत राहणं तिच्यासाठी भयावह असतं.

ही उदाहरणे टोकाची मानली तरी सामान्यपणेही सून व मुलासाठी हे घरातले नियम एकसारखे नसतात. मुलाला समाधान देण्यास सून कमी पडत असणे हे मुलाच्या बाहेरख्यालीपणाचे कारण मानून ते स्वीकारले जाते. व त्याला पुढीही दिली जाते. समाजाच्या चौकटी काहीही असल्या तरी आपला मुलगा, आपला भाऊ म्हणून त्याकडे बघणे वेगळे असते, त्यात सौहार्द असते परंतु सुनेसाठी / भावजईसाठी हा नियम लागू होत नाही.

असं असलं तरी पुरुषासाठीही अवहेलना येऊ शकते, परंतु ती वेगळ्या मार्गानी. घरातले त्याचे स्थानच बदलले जाते. याआधी घरातल्या निर्णय प्रक्रियेत त्याचा जो अधिकार असत असेल, तोच आता डावलला जातो. घरातल्या महत्वाच्या निर्णयांमधे त्याला सहभागी करून घेतले जात नाही.

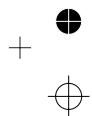
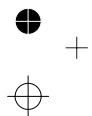
काही वेळा तर मुलगा व सुनेचा मुत्यू अनिवार्य समजून त्यांचा पिढीजात अधिकार असलेल्या गोष्टी त्यांच्या हातात जाण्याविषयी काही तरतूद करून ठेवली जात नाही. त्यांच्या भविष्याविषयी काही आखण्या केल्या जात नाहीत.

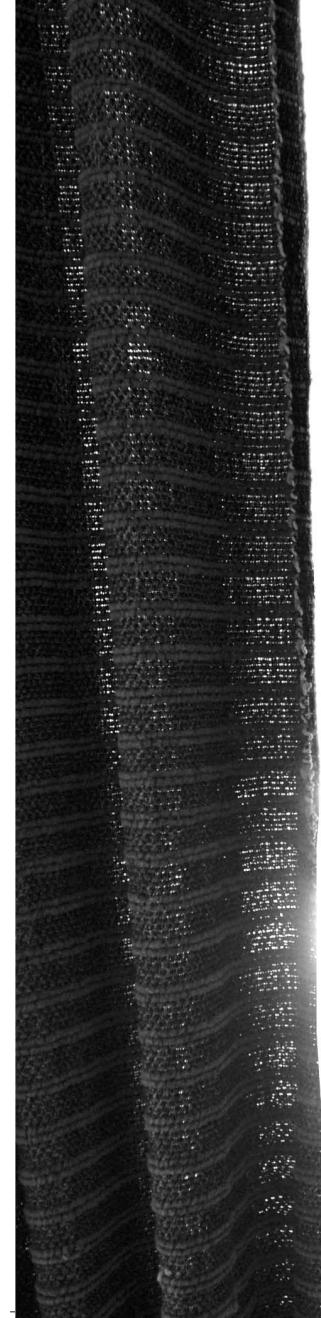
एच.आय.व्ही. असलेल्या स्त्रिया व पुरुष जेव्हा स्वेच्छेनं त्यांच्या कुटुंबियांसमोर, इतर समाजासमोर अनावरण करतात तेव्हा त्यांची गरज असते ती आधार मिळवण्याची, मार्गदर्शन मिळवण्याची. तेव्हा माणसांतील लिंगभावाच्या विविध छटा जाणून घेऊनच समुपदेशकाने अनावरणाचा प्रश्न हाताळावा. लिंगभावाचे पडसाद व्यक्तींसाठी काय प्रकारे उमटतात, त्याचे त्यांना काय त्रास भोगावे लागतात ह्याची जागती जाणीव समुपदेशकाला हवी.

समुपदेशकानं त्या पुरुषाच्या जोडीनं येणारं त्याचं पुरुषपण, त्याला चूक कबूल करण्यास वाटणारी लाज, पुरुषपणासोबत बाळगावं लागणारं कणखरपण हे सारं जाणून घेतलं पाहिजे. ह्या प्रत्येक भावनेबरोबर लिंगभावाचे चांगले वाईट परिणाम आपल्या प्रत्येकावरच होत असतात हे समजून घेत त्यांच्या प्रश्नांकडं पहायला हवं.

आणि.. मग, सामाजिक धारणांतून निर्माण होणाऱ्या लिंगभावाच्या कल्पनांपलिकडे जाण्याची जागाही उत्पन्न होऊ शकेल. कदाचित कणखरपणाचा समाजमान्य मुखवटा गळून पळून मोकळेपणाने रडण्याची जागा समुपदेशकासमोरच पुरुषाला मिळू शकेल. बाईंनं सहनशीलच असलं पाहिजे या समजूतीच्या पलीकडे जाऊन मनात धुमसत असलेला राग व घुसमट मोकळी करण्याची जागा इथे स्त्रीला मिळू शकेल.

नातेसंबंध, अनावरण आणि एच.आय.व्ही. ह्या तीनही धाग्यांच्या गुंफणीतून बाई व पुरुषपणाच्या पलीकडे माणूसपणापर्यंत जाऊन पोचता येणं महत्वाचं आहे.

समाजाची प्रतिक्रिया

प्रत्येकजण आपल्या जिवाभावाच्या माणसांसाठी मोलाचं माणूस असतं. आपण आपल्या जबाबदाऱ्या, नानाविध नाती, स्वप्नं, उरी बाळगून जोपासलेले छंद, सुख, दुःख ह्या सान्यासोबत जगत असतो. खरं तर एच.आय.व्ही. नावाचा विषाणू हळा करतो तो फक्त व्यक्तीच्या शरीरातील प्रतिकारशक्तीवर; स्वत्वावर किंवा अस्तित्वावर नाही. आपल्या प्रत्येकाच्या कितीतरी ओळखी असतात. उदाहरणार्थ एखादी चित्रकार व्यक्ती ही एक संवेदनशील माणूसही असते, एक चांगला स्वयंपाकीही असू शकते. त्याचबरोबर मित्र/मैत्रिण, आई-वडील, साथीदार आणि एखाद्या कार्यालयातील कर्मचारीही असू शकते. आपलं सगळ्यांचं जगणं असं बहुरंगीच असतं. या सगळ्या ओळखींमधूनच आपण स्वतःला शोधत असतो, म्हणूनच या सर्व ओळखी जपतही असतो, जोपासत असतो. एच.आय.व्ही.च्या लागणीनंतर जेव्हा कुणाकडे फक्त 'एच.आय.व्ही.बाधित व्यक्ती' म्हणून पाहिलं जातं, आणि त्याच एका ओळखीत स्वत्व आणि अस्तित्व झाकोळून जातं, तेव्हा कुणाही व्यक्तीला जगणं नकोसं होऊन जातं. या सगळ्या ओळखींना आपला रंग फासणारी एकच भयंकर ओळख व्यक्तींचं भावविश्व व्यापून टाकते.

असं का व्हावं? व्यक्ती, तिचे सगेसोयरे, तिच्या अवतीभोवतीचा सगळा समाज, एकाच भयंकर ओळखीनं आपली आधीची ओळख विसरतो की काय?

बहुतेक वेळा असं लक्षात आलंय की लागण आणि मृत्यु हे जणू समानार्थी शब्दच मानले जातात. एच.आय.व्ही. हा कधीच बरा न होणारा आजार आहे ही गोष्ट एच.आय.व्ही. बाधित व्यक्तीबाबतचा दृष्टिकोन अधिकच नकारात्मक बनवते.

आपण मागच्या प्रकरणात म्हणालोच आहोत तसं कालपरवापर्यंत घरातला कर्ता, कर्तवगार मोठा भाऊ म्हणून प्रत्येक निर्णयात ज्याच म्हणणं प्रमाण मानलं, त्याच भावाच्या एच.आय.व्ही.च्या लागणीबाबत कळल्यानंतर मात्र घरातल्या कुठल्याच निर्णयात त्याला सहभागी करण्यात येत नाही.

“आधी भाऊ चांगला धडाडीचा होता, आता आजारपणापायी तो अंथरुणाला खिळून असेल, तर घराला त्याचा काय उपयोग? त्याच्याच जगण्याचा भरवसा नाही, तर त्याच्या भरवश्यावर निर्णय कसले घ्यायचे? ” ह्या व्यवहारी, उपयोगितावादी विचाराने लागणीबद्दल कळल्यानंतर जवळच्यांनी त्याच्यापासून जाणीवपूर्वक अंतर ठेवायला सुरुवात केलेली असते.

वाड्यातल्या सगळ्या मित्रांची एकत्र भिशी होती. एका मित्राला एच.आय.व्ही.ची लागण आहे असं समजल्यावर तत्काळ सांच्यांनी ‘आता हा जगेल, न जगेल काय खात्री’ म्हणून त्याच्याकडून रात्रीत पैसे वसूल केले.

एच.आय.व्ही. हा कधीच बरा न होणारा, मृत्युशी जोडला गेलेला आजार म्हणून समाजाचा दृष्टिकोन नकारात्मक असणं ही एक बाजू ! दुसरा महत्त्वाचा भाग म्हणजे तो अनैतिकतेशी जोडलेला हा आजार आहे हे समाजमत फार घटृपणे रुजलेलं आहे. एच.आय.व्ही. व अनैतिकतेचा संबंध समाजमनात खोलवर रुजवण्यात प्रसारमाध्यमांचाही मोठा वाटा आहे. एच.आय.व्ही.ला रोखण्यासाठी भीती, दडपशाहीचा वापर करून मुख्यत्वे वेश्यागमनासारख्या अनैतिक वर्तनातून होणारा हा आजार आहे अशा जाहिराती, विशेषत: सुरुवातीच्या काळात, मोठ्या प्रमाणावर प्रक्षेपित करण्यात आल्या.

खरं पाहता एच.आय.व्ही.चा प्रसार चार मार्गांनी होतो. असं असताना केवळ एकच उत्तर गृहित धरून इतर मार्गांनी असलेली लागणीची शक्यता नाकारणं हे योग्य आहे का?

यावर आकडेवारीच्या आधारे प्रत्युत्तर देणारी एक भूमिका मांडली जाते. असुरक्षित लैंगिक संबंधातून लागणीचं प्रमाण सर्वात जास्त आहे. त्यामुळे ‘मस्ती करताना त्यांना मजा आली, आता पश्चात्ताप करून काय उपयोग?’, ‘बेजबाबदार व्यक्तींच्या घाणेरड्या सवर्योंचे हे फळ’ असं पाचपोच न ठेवता म्हटलं जातं.

अशा वेळी आकड्यांच्या भाषेत बोलायचं झालं तर हेदेखील लक्षात घ्यायलाच हवं की एच.आय.व्ही. बाधित व्यक्तीशी आलेल्या प्रत्येक असुरक्षित लैंगिक संबंधातून लागण होत नाही. हे प्रमाण १०० मध्ये १ इतकंच आहे. आपल्या देशात तरी सध्याचे एच.आय.व्ही.चं प्रमाण शंभरात एकाहून कमी आहे. हे लक्षात घेता आपल्या बुद्धिवादी मनांना हा कयास सहजच लावता येतो की आपण ज्याला अनैतिक वर्तन म्हणतो ते ज्यांना लागण झालेली नाही त्यांच्याकडून होत नाही असं मानून चालणार नाही. असं

असताना एच.आय.व्ही.ची लागण झालेल्या व्यक्तीलाच लक्ष्य करून तिच्या वर्तनावर आक्षेप घ्यायचा, त्याबद्दल कुजबूज, वायफळ चर्चा, चवीचवीनी बोलणं चालू ठेवायचं हे कितीसं बरोबर आहे?

एच.आय.व्ही.ची लागण असलेल्या व्यक्ती आपल्या पापाची फळं भोगत आहेत असं म्हणणाऱ्यांना, एक प्रश्न विचारावासा वाटतो की पाप पुण्याची कल्पना इतरांसाठी ठरवणारे आपण कोण? फक्त एच.आय.व्ही.ची लागण आणि अनैतिक वर्तन या दोन गोष्टी एकत्र जोडून एच.आय.व्ही.ची लागण झालेल्या व्यक्तीस शिक्षा देण्याचा आपल्याला काय हक्क? एच.आय.व्ही. बाधित व्यक्तीने लग्न करू नये, तिने स्वतःच्या लागणीबाबत पश्चातापदग्धच रहावं, तिला मुलं जन्माला घालण्याचा अधिकार नाही, समाजातील इतरांना तिच्यापासून धोका आहे म्हणून तिने मर्यादित रहावं ही समाजाची, नैतिक पोलिसाची भूमिका अन्याय्य, माणूसपण मारणारी, एच.आय.व्ही. बाधित व्यक्तींना मानवी हक्कांपासून वंचित ठेवणारी आहे.

एखाद्या व्यक्तीच्या एच.आय.व्ही.च्या लागणीबद्दल समजल्यानंतर “मी तर चांगली व्यक्ती समजत होतो / होते तिला” असे उद्गार जेव्हा सहज जातात तेव्हा एच.आय.व्ही.च्या लागणीनं व्यक्तींचं चांगुलपण संपतं का – हा प्रश्न आपण स्वतःलाच विचारायला हवा. आणि व्यक्तींचं चांगुलपण मोजण्यासाठी आपणच निर्मिलेल्या मोजपट्ट्या पुन्हा तपासून पहायला हव्यात.

एच.आय.व्ही.बाबत समाजाचा दृष्टिकोन अपुण्या माहितीमुळे आणि गैरसमजुर्तीमुळे अधिक असहकाराचा आहे. पण प्रश्न असा पडतो की एच.आय.व्ही.बाबत माहिती असणाऱ्यांच्या भूमिकेत तरी याबाबतीत फरक आहे का?

एच.आय.व्ही. ह्या विषयाचा अभ्यास केलेले वैद्यकीय व्यावसायिक, त्यांचा या विषयातील शास्त्रशुद्ध अभ्यास असूनही – एच.आय.व्ही. बाधित रुग्णांची छळवणूक, दिशाभूल, फसव पूळ करताना दिसतात. ‘सीडी-४ पेशींची संख्या लक्षात न घेताच, पैसे मिळतायत, फायदा होतोय तर करा औषधे सुरु’ हा आपमतलबी, स्वतःचे खिसे भरणारा विचार; रुग्णाकडचे पैसे संपले की उपचार थांबवण्याचा अमानुषपणा; एच.आय.व्ही. बरा करून दाखवतो म्हणून दिशाभूल करण्याचा प्रयत्न – स्वतः डॉक्टर म्हणून असलेल्या सत्तास्थानाच्या बळावर करणारे डॉक्टर्स आज समाजात मोठ्या संख्येनं आहेत.

वैद्यकीय व्यावसायिक, रुग्णालयात काम करणारे कर्मचारी ह्यांनादेखील रुग्णाच्या लागणीबाबत ‘खाजगीपण’ जपलं जाण्याचं भान नसतं. प्रत्येक व्यक्तीला स्वतःच्या लागणीबाबत गुप्तता पाळण्याचा हक्क आहे – ह्याबाबत त्यांना जराही सौयरसुतक नसल्याचं आढळतं.

हॉस्पिटलमधल्या आरोग्यसेविकेचा एच.आय.व्ही. निकाल पॉझिटिव आल्यानंतर, इतर कर्मचाऱ्यांनी तिच्याबद्दल कुजबूजत राहणं, तिच्याबरोबर काम करताना भेदभावानं वागणं असे प्रकार अनेक ठिकाणी घडलेले आहेत, आजही घडत आहेत.

अशा वेळी केवळ एच.आय.व्ही.च्या विषयी वैद्यकीय माहितीची समज वाढवण्याएवजी वैद्यकीय व्यावसायिकांच्या दृष्टिकोनावर काम करण्याची आणि चूक बरोबरच्या बंदिस्त ठोकताळ्यांचा पुनर्विचार करण्यासाठी प्रवृत्त करणारी संवाद प्रक्रिया घडवून आणण्याची गरज आहे.

आपल्या समाजात लग्न हे पवित्र बंधन मानलं जातं. अनेकदा असं दिसून येतं की लग्न बंधनातील पती-पत्नीच्या नात्यातला विश्वास हा मोकळ्या संवादाचा विषय न मानता गृहित धरण्याची गोष्ट धरली जाते.

लग्न ठरवताना रूप, पत्रिका, पैसा, सामाजिक प्रतिष्ठा ह्या गोष्टींबाबत विचार, चर्चा, बैठका होत असल्या तरी लग्न करण्याच्या विवाहेच्छुक जोडप्याने एच.आय.व्ही.ची तपासणी करून घ्यावी हा विचार कोणाच्या खिजगणतीतही नसतो. विवाहाच्या वेळी मुलीकडच्यांनी मुलाच्या तपासणीचा विषय काढणं हे तर अगदी अविश्वास दाखवल्यासारखं, चारित्र्यावर शिंतोडे उडवल्यासारखं वाटतं.

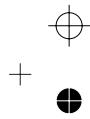
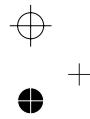
समाजाच्या नकारात्मक आणि असहकाराच्या दृष्टिकोनाचा परिणाम एच.आय.व्ही.च्या लागणीच्या स्वीकारावर आणि आजाराशी लढण्याच्या इच्छेवरही होतो. आजाराचे अनावरण हा त्यातील महत्वाचा भाग. हा ताण इतका मोठा असतो की, आपल्या आजाराबद्दल इतरांना कळलं तर आपली अबू धुळीला मिळेल म्हणून उपचार न घेण्याचा पर्यायही स्वीकारण्याचा निर्णय काहीजणांनी घेतला आहे.

एकजण खाजगी रुग्णालयातून औषधे घेत होता. स्वतःची व बायकोची औषधे एकट्याच्या पगारावर विकत घेणं त्याला झेपेना म्हणून काय करावं या प्रश्नात पडून समुपदेशकाशी बोलला. त्यांच्या कंपनीत खरं म्हणजे औषध खर्च मिळत असूनही तो मागितला तर एच.आय.व्ही. बाबत समाजात समजणार ह्या भयानं त्यानी ही सुविधाच नाकारली होती.

नोकरीच्या ठिकाणी एच.आय.व्ही.चा निकाल माहिती झाल्यावर कधीकधी नोकरीवरून कमी करण्यात आलेलं आहे. म्हणजे प्रश्नाला सामोरं जाण्यासाठी, पुन्हा उभं रहाण्यासाठीचा महत्वाचा रस्ताच बंद होऊन जातो. नोकरीवरून कमी केल्यानंतर औषधांसाठीची आर्थिक तरतुद करणार तरी कशी? माणसाचा काम करण्याचा हक्क, त्याचा मान या सर्वावर गदा आणणारा हा प्रकार आहे. कायदा इथे लागण झालेल्याच्या बाजूनं आहे, पण नोकरीवरून काढण्याचं कारण वेगळं देऊन त्यातून सुटका करून घेणं अवघड नसतंच.

अनाथालयात वाढणारी एच.आय.व्ही. बाधित मुलं हा तर समाजानं हळहळ, सहानुभुती व्यक्त करण्यासाठी राखून ठेवलेला राखीव विषय. समाजातील विविध समाजघटक आपली सामाजिक जबाबदारी निभावण्यासाठी अशा संस्थात जाऊन तिथल्या

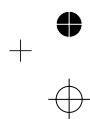
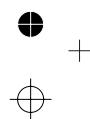

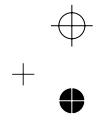
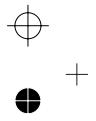
मुलांना खेळणी, मिठाई वाढून येतात, आणि मुख्य म्हणजे त्यांच्याबरोबर फोटो काढून घेतात, मग ते फोटो चार ठिकाणी छापून आणले की झालं. अनाथाश्रमात राहणाऱ्या मुलाबाळांची खरी भूक संवादाची नि प्रेमाची असते, ती कशी भागणार? त्यासाठी रक्तात एच.आय.व्ही.चा विषाणू असला आणि स्वतःची नसली तरी मुलं ही मुलंच आहेत हे लक्षात यायला हवं, मनापर्यंत पोचायला हवं.

समाजाचा दुटप्पीपणा इथे थांबत नाही. एच.आय.व्ही.बाधित मुलं ज्या शाळेत शिकतात, त्या शाळेत आमच्या निरोगी बालकांना पाठवणं धोक्याचं आहे असं म्हणत काही शाळेतून एच.आय.व्ही. बाधित मुलांना काढून टाकण्याची काही पालकांनी मागणी केली आहे आणि समाजाच्या दबावामुळे शाळांनी ती पूर्णही केली आहे. पुन्हा कागदावर काही न येऊ देण्याची जबाबदारी कडेकोट घेऊन! एच.आय.व्ही. बाधित व्यक्तींच्या मानहानीचे असे कित्येक प्रसंग घडूनही त्यांच्या आजाराविषयी गोपनियतेचा भंग केल्याबद्दल, त्यांना आरोग्यसेवा नाकारल्याबद्दल, त्यांना घृणास्पद वागणूक देऊन मानवी हक्कांची पायमळी केल्याबद्दल कायद्याने शिक्षापात्र गुन्हा दाखल करता येईल असं दिसत नाही. एकत्र कायद्याला डावी मारून जाण्याची सोय नेहमीच असते आणि त्या दरम्यान झालेल्या अनावरणाच्या अनिवार्य परिणामांना एच.आय.व्ही. बाधिताना तोंड द्यावं लागतं ते वेगळंच.

शरीरविक्रय करणाऱ्या स्त्रिया, पुरुष यांना समाजात आदराचं स्थान कधीच नव्हतं आणि नाही. माणूस म्हणूनही त्यांना स्वीकारलं जात नाही. ज्यांनी कायदा – सुव्यवस्थेचे पालन करायचं त्या पोलिसांचा जाच, गुंडांचा जाच, रहायला जागा नाही. एका ठिकाणी पोलिसांनी धाड टाकली की दुसर्या ठिकाणी पुन्हा घर थाटायचं अशा परिस्थितीत जगत असताना आरोग्यसेवा उपलब्ध नसं, आरोग्य सेवकांकडून त्रासदायक, भयंकर नकारात्मक वागणूक मिळत रहाणं, पोराबाळांच्या आरोग्य, शिक्षणाचा प्रश्न अशा आधीपासूनच्या हजारो प्रश्नांची तीव्रता कुणाच्या एच.आय.व्ही. लागणीबद्दल माहीत झालं की अनेकपटींनी वाढते.

समलिंगी संबंध ठेवणाऱ्या व्यक्ती हादेखील समाजाने कायमस्वरूपी डोळेझाक केलेला विषय. समलिंगी संबंध ठेवणाऱ्या व्यक्तीबद्दल अथवा द्वैलिंगी संबंध ठेवणाऱ्या व्यक्तीबद्दल एच.आय.व्ही.च्या अनावरणाचा मुद्दा अधिक गुंतागुंतीचा होऊन जातो. सत्य व्यक्त करण्याची सोय नसते कारण समाज विकृतीचा शिक्का मारणार आणि खोटं सांगितलं तर समाज कुतुहलापोटी वेगवेगळे प्रश्न विचारणार. अशा वेळेस अस्वीकाराच्या भयानं ओढवून घेतलेलं एकटेपण, असत्य आणि नैराश्य सोबतीला उरतं. आई वडिलांशी अशा गोष्टी बोलायची सोयच नसल्यानं आई वडिलांच्या मर्जीखातर आणि लोक काय म्हणतील म्हणून समाजरीतीपायी लग्न लावून दिलं जातं. संसारही सुरु होतो. पण आवडीच्या माणसाचा शोध सतत चालू राहतो. असं कोणी भेटलंच तरी सगळं नातं लपवाछपवीचं. लग्नाच्या जोडीदारालाही ते सांगण्याची सोय नाही, खरं म्हणजे त्याचा आपण अपराधच करतोय, अशी भावना मन

भरून असते अनेकदा, तरीही, स्वतःची तृप्तीही खुणावत राहते. अर्थात ह्या आवडीच्या माणसाबाबतीतही अनेक प्रश्न असतात. त्या नात्याला कशाचाच शाश्वत आधार नसतो, त्यामुळे ऋतूगणिक बदलत्या नात्यांना थांबवता येत नाही. अनेकांशी होणाऱ्या शरीरसंबंधातून कुठेतरी – केव्हातरी एच.आय.व्ही. येण्याची शक्यता वाढते, इतकी वाढते की खरीच ठरते.

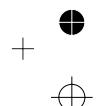
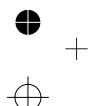
समाजाला ह्यातलं काहीच न कळण्यासाठीची या व्यक्तीची धडपड, दडपण, एच.आय.व्ही.तील अनावरणाच्या टप्प्यावर आल्यावर अधिकच गुंतागुंतीचं होऊन जातं.

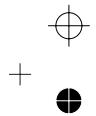
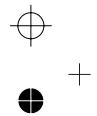
असाच एक समाजगट. स्त्रीशरीरात कोंडलेल्या पुरुषमनाचा आणि पुरुषशरीरातल्या स्त्रीमनाचा! स्वतःची, स्वतःसाठी सर्वात प्रिय असलेली ओळख समाज मान्य करणार नाही म्हणून ती व्यक्त करताना सतत बिचकत राहण्याचं नशिब घेऊन आलेले असल्यांन, त्यांच्यावरील अन्याय अत्याचाराबद्दल बोलण्यासाठी इथे जागाच नाही. अशा व्यक्तींच्या एच.आय.व्ही.च्या लागणीनंतर समाजानं केलेला अस्वीकार हा त्यांच्या आधीच्या शारीरिक, मानसिक, सामाजिक अस्वास्थ्यावर अधिक नकारात्मक परिणाम नक्कीच करतो. समाजाच्या अस्वीकाराच्या दृष्टिकोनामुळे मूलभूत गरजादेखील भागवणं मुश्किल होऊन जातं. शिक्षणाचा अभाव, आरोग्यसुविधा नाकारात्या जाणं, जगण्यात कसलीच सुरक्षितता नसणं आणि या सर्वामुळे होणारी भावनिक गुंतागुंत मांडण्यासाठी जागा नसणं ह्या गोष्टीमुळे आधीच बळावलेले प्रश्न एच.आय.व्ही.च्या लागणीसह अधिकच गुंतागुंतीचे होऊन जातात.

लागणीच्या अनावरणानंतर समाजाचा बदललेला दृष्टिकोन व्यक्तीच्या आयुष्यात अनेक प्रश्नांची वाढळ निर्माण करतो. आपल्या जिवाभावाच्या लोकांनाही त्रास सहन करावा लागणार, आपल्यानंतर आपल्या कुटुंबाचं कसं होणार ही चिंता भेडसावत राहते. आई वडिल एच.आय.व्ही. पॉझिटिव्ह होते म्हणून त्यांच्या मुलाला अपमानास्पद वागणूक पदोपदी मिळाल्याचे प्रकार घडलेले आहेत.

समाजानं लादलेला कलंक, अवहेलना यातून सुरु होतो आत्मकलेश, स्वतःला स्वतःच्याच नजरेत खाली पाडणं, स्वतःचा राग... अपराधीपणाची भावना... पश्चात्तापदग्धता नि असाहाय्यता. मग समाज वाईट वागेल, नाकारले जाऊ या भयाने एकटेपण स्वीकारलं जातं. कुणाला भेटू नये, कुठे जाऊ येऊ नये असं सतत वाटत राहतं

पण एच.आय.व्ही.च्या लागणीच्या समाजातील नियंत्रित / अनियंत्रित अनावरणानंतर उमटणारे पडसाद कणखरपणे स्वीकारून, आपल्या जवळच्या जिवलगांनाच लागणीबाबत सांगून, त्यांच्या पाठिंब्याने लागणीसह समर्थपणे, परिपूर्णपणे जगणारी माणसं आहेत. “माझ्या माणसाला माफ करणारा समाज कोण? मी माफ केलंय त्याला” असं म्हणून पतीची चूक पोटात घालून त्याची नि स्वतःची काळजी घेणाऱ्या स्त्रियाही आहेत. पत्नीची तपासणी पॉझिटिव्ह आल्यानंतरही तिची कुठलीच उलटतपासणी न

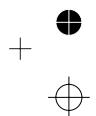
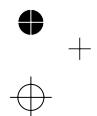

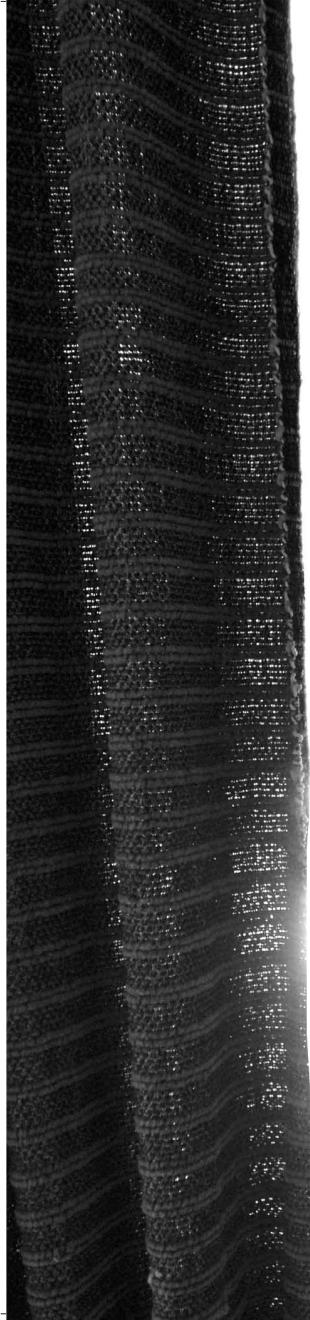

घेता आजाराबोर खंबीरपणे लढण्यासाठी तिच्या साथीला उभे राहणारे पती आहेत. आई वडिलांकडून एच.आय.व्ही.ची लागण आपल्याला असल्याचं कळल्यावर हसत हसत स्वीकारणारी, आई वडिलांना अजिबात दूषण न देता त्यांचीही काळजी घेणारी लहानगी मुलंही आहेत. स्वतःला आजार नसला तरी आईवडिलांची काळजी घेणारी, लहान वयातही समजूतदारपणे वागणारीही मुले आहेत. ही सारी समाजाला पुरुन उरणारी ताकदीची माणसं ! प्रश्नचिन्हांवर स्वार होऊन उत्तर शोधू पाहणाऱ्या ह्या माणसांबद्धल आपल्याला कमालीचा आदर वाटावा.

आज एच.आय.व्ही.चा प्रसार रोखणारी औषधं हे शारीरिक आजारावरचं उत्तर असू शकेल, पण लागणीच्या अनावरणानंतर माणसाचं खच्चीकरण करत जाणाऱ्या, मन पोखरत जाणाऱ्या सामाजिक दृष्टिकोनाचं काय? त्यासाठीचं उत्तर हे औषधगोळीसारखं विकत मिळणारही नाही. त्यासाठी गरज आहे आपणच ठरवलेले ठोकताळे बदलून मोकळा विचार करण्याची, संवादाच्या बंदिस्त वाटा मोकळ्या करून, आपणच निर्माण केलेला गुंता अलगद सोडवण्याचा प्रयत्न करण्याची !

एच.आय.व्ही.सारखा आजार पुढच्या आयुष्यातला अविभाज्य भाग आहे पण कुणाही माणसाची ती एकमेव ओळख नव्हे. हे ठेवलं गेलं तरी आत्ता अवघड, गुंतागुंतीचं वाटणारं हे चित्र बदलण्यास नक्कीच सुरुवात होणार आहे.

लहानांच्या बाबतीत

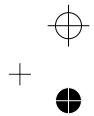
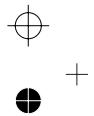
जोडीदार व इतर समाजप्रमाणेच आपल्या मुलांसमोर आपल्या आजाराचं तसंच आपल्याकडून मुलाला झालेल्या एच.आय.व्ही च्या लागणीचं अनावरण कसं करायचं हा मोठा प्रश्न पालकांसमोर असतो. पालक ह्या प्रश्नानं गोंधळतात, त्यांना अत्यंत ताण येतो, वाट अजिबात दिसेनाशी होते.

आपण आत्तापर्यंत सतत म्हणत आहोत तसाच हा विषय माणसामाणसांतील संवादाबद्दलचाच आहे. पालक व पाल्याच्या नात्याचा आहे. एकमेकांना समजून घेण्याच्या प्रक्रियेतला आहे. आवेगाच्या कोणत्याही स्थितीत चुका होण्याची शक्यता एखीही जशी वाढू शकते तशी इथेही ती वाढते. परिस्थितीचे सर्वांच्याच मनावर, नात्यांवर, आयुष्यावर अर्थातच गंभीर परिणाम होतात.

ही परिस्थिती विशेष वेगळी नाही. कुठल्याही नातेसंबंधांचा विचार करताना, भलेपणाकडे जाण्यासाठी ज्या वाटांचा विचार आपण करू, त्याच दिशेने इथेही उत्तराची दिशा असू शकेल.

एच.आय.व्ही.ची लागण असणाऱ्या लहान मुलांबाबत : त्यांना त्यांच्या स्वतःच्या आजाराविषयी काहीही माहीत नसतं पण त्याच वेळी त्यांच्या आजूबाजूच्या मंडळींना मात्र ते माहीत असतं. त्यामुळे मुलांना अर्धवट शब्द ऐकू येतात. संभाषण, उल्लेख कानावर पडतात. परिस्थितीचा त्रास, ताण जाणवतो, दिसतो, पण तरीही सगळ्याचा अर्थ मात्र लागत नाही. अशा परिस्थितीत मुळ विचित्रपणे वागतात. कधी पालकांकडे चक्र दुर्लक्ष करायला लागतात तर कधी आपले पालक वेड्यासारखंच वागतात असं गृहित धरून बसतात. कधी ऐकून न ऐकल्यासारखं करतात, तर कधी अशा संपूर्णपणे जाणिवेत न येणाऱ्या गोईंविषयी बधिरही बनतात.

पालकांच्या बाजूनंही परिस्थिती अर्थातच गंभीर असते. बाळाला लागण झालेली आहे, असं कळल्यापासून त्यांचा मुळात धीर सुटलेला असतो. अशा परिस्थितीत ह्या लागणीबद्दल कुणाशीही बोलायला त्यांना नको असत. मुलांनं कुणाला सांगितलं तर पर्यायानं आपल्या बाधेविषयीही त्यांना माहीत होणार. त्यामुळे पालक याविषयी काही बोलायलाच जात नाहीत. पण नकळतपणे अनेक गोष्टी मुलांसमोर येत असतात. कधी नवन्याबद्दल, बायकोच्या माहेरचे राग धरून असतात. तेव्हा आपल्या आजोळचे लोक आपल्या वडिलांना शिव्या घालताना मूळ पाहत असत. तर कधी काही नातेवाईकांची सगळ्या परिस्थितीविषयीची तटस्थता, दुरावा, डूख मुलाला जाणवत राहत. “आमच्या मुलांशी खेळू नकोस” म्हणणाऱ्या नातेवाईकांच्या वागण्यामागचं कारण मुलांना कळत नसत.

बरेचदा नवन्याने स्वतःच्या आजाराची माहिती बायकोलाच सांगितलेली नसते तिथे तिची चाचणी होणं, ती पॉझिटिव्ह निघाल्यास मुलांची चाचणी होणं, मुलं पॉझिटिव्ह निघाल्यास त्यांचे उपचार सुरु होणं ही तर कितीतरी लांबची गोष्ट.

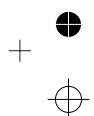
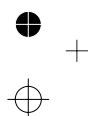
मुलांना जर लागण झालेलीच नसेल तर त्यांच्यासमोर आपल्या लागणीबद्दल काही उघड न करणं हे एकाअर्थी ठीकच असतं, कारण मग तो फक्त पालकांचा वैयक्तिक प्रश्न उरतो. पण जेव्हा लागण झाल्याचं कळतं तेव्हा पालकांच्या पोटात गोळा येतो. पालक विशेषत: आई ह्या लागणीची सगळी जबाबदारी स्वतःच्या डोक्यावर घेते. सगळी चूक स्वतःची मानते. आणि आपल्या चुकीचे परिणाम मुलाला भोगावे लागत आहेत, ह्याचं तिला फार वाईट वाटत राहतं.

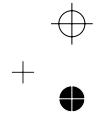
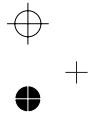
त्यामुळे मुलाला लागण आहे किंवा नाही हे जाणून घेण्यापासूनही शक्य तितकं पळून जायचं असतं.

एका बाईच्या उदाहरणात, ती आता जवळपास ६-७ वर्ष उपचार व समुपदेशनासाठी येत आहे. पहिल्यांदा आली तेव्हा गरोदर होती. तिला स्वतःलाही लागण होती. तिला जुळी दोन मुलं झाली. ह्या मुलांची आजतागायत तिनं चाचणी केलेली नाही. चाचणी करण्याची तिला भीती वाटते. ती म्हणते, ‘परिस्थिती अवघड आहे पण आमचे आजार आम्ही काढू. मुलांकडे बघत काढू. जर मुलांपैकी कोणाही एकाला वा दोघांना आजार आढळला तर आम्ही संपून जाऊ, आम्ही सगळे मरून जाऊ. आम्ही कुणीही मग उपचार घेणार नाही. जोपर्यंत काही कळलेलं, आढळलेलं नाही तोपर्यंतचे चार दिवस आम्हाला सुखानं काढायचे आहेत. त्यामुळे मुलांना काही सांगण्याचा मुद्दाच येत नाही.’

वैद्यकीय ज्ञान, त्याद्वारे ठरलेलं बरं-वाईट याची या भावनिकतेशी संगतीच लावता येणार नाही.

तीन मुलांपैकी एकीला आजार निघाला, आणि ती मुलगी आजारीही पडली तेव्हा आईबापांनी काहीही उपचार न करता तिला मरू दिलं. वरपांगी वाटला तरी ह्या वागण्यात दुष्टावा नव्हता. ती गेल्यावर पालक खूप रडले. ती अतिशय लाडकी होती असं पुन्हा

पुन्हा म्हणाले. ‘‘तिची काळजी घेण ही आमची जबाबदारीही होती, आम्ही तिचं आजारपण काढू शकलो असतो पण आमची इतर दोन मुलं आहेत ती तरी चांगली जगावीत, एच.आय.व्ही.च्या छायेत जगू नयेत म्हणून आम्ही असं केलं.’’

अनेकदा समुपदेशनात सांगितल्यावर एक पालक आपल्या मुलाच्या चाचणीला तयार झाले. चाचणीसाठी मुलाचं रक्त देऊन ते थेट सिनेमा बघायला गेले. सिनेमा संपत्ता संपत्ता त्यांना चाचणीचा निकाल कळणार होता. त्यांची पत्नी सांगत होती, सिनेमाभर ते नुसते रडत होते. तो सुदैवानं मूल एच.आय.व्ही. बाधित नसल्याचा आला. तेव्हा वडील अत्यंत भावनाविवश झाले.

ह्या उदाहरणांतून हेच उघड होतं की पालकांचा रस्ता पहिल्यांदा रोग निदानापाशीच अडतो. मुलं पॉझिटिव्ह असण्याच्या शक्यतेतच ते कुंठित होतात.

यातून पुढे गेल्यावर जर मुलाच्या रक्तचाचणीचा निकाल सदोष आला... अत्यंत हतबल करणारा हा क्षण! पालकांची तडफड करणारा. तर मग या तडफडीचं पर्यावरण कधी लागण नसलेल्या मुलावर जास्त प्रेम करण्यात आणि लागण असलेल्याकडे दुर्लक्ष करण्यात तर कधी बरोबर याउलट असं चित्रविचित्रपणाने होऊ शकत. ते दोन्ही मुलांपर्यंत अर्धअद्युरं, वेगवेगळ्या पद्धतीनं पोचत राहतं.

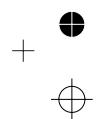
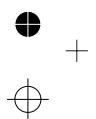
मुलांना गोष्टी समजण्यातला एक अवघड भाग असा आहे की ‘इतर कुणाला कळू नये’ हा पक्केपणा त्यांमधे राहू शकत नाही. त्यांना कुणी वेगवेगळे लोक प्रसंगविशेषानं जवळचे वाटू शकतात आणि त्यांच्याजवळ ते मन मांडू शकतात.

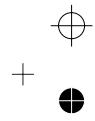
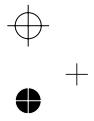
कधी घरांमधे आजीशी त्यांची जवळीक असू शकते. पण त्यांनी जाऊन आजीला हे सांगितल्यास, ती आपली सासू आपल्याला काय बोलेल ह्याचा त्यांच्या आईला नेम लागत नाही.

लोकांचं लक्ष आपल्याकडे वेधून घेण्याची मुलांची वृत्ती असते. त्यासाठी ते एच.आय.व्ही. वापरू शकतात. आणि या अनवधानानं त्यांच्याकडून गोपनीयतेचा भंग होऊ शकण्याला पालक घाबरतात.

अर्थात मुलांना सरळपणे काही कळलं नाही तरी दवाखान्यातल्या, आजूबाजूच्या पाट्या वाचून काहीएक डोक्यात राहतं. ‘‘आम्ही या या डॉक्टरांकडे गेलो होतो.’’ असं बोलून बसणंही अर्थभेदी ठरू शकत. आणि मुलांतर्फे आपला आजार उघड होणं पालकांच्या ताब्याबाहेरचं राहतं.

पालकांची स्वतःच्या आजारात, जोडीदाराला, कुटुंबियांना, समाजाला करण्याच्या अनावरणात आधीच खूप ओढाताण होत असते. त्यांनी स्वतःच वास्तव समजून उमजून स्वीकारलेलं नसतं. ते स्वतः रागावलेले असतात, संतापलेले असतात, घाबरलेले असतात. असे आईवडील मुलाला वास्तवाची कल्पना देण्यासही खूप वेळ घेतात. सगळ्या गोष्टी स्वतः सकारात्मकपणे पाहू न

शकलेले पालक त्या सकारात्मकपणे दाखवूही शकत नाहीत. त्यांना मुलांसमोर अनावरण करण्यास अधिक त्रास होतो. याउलट परिस्थिती जाणलेल्या, स्वीकारलेल्या व्यक्तींची समजूत त्यांना मुलांशी बोलतानाही मदत करते.

परिस्थितीकडे पाहण्याच्या, स्वीकारा-अस्वीकाराच्या या प्रक्रियेत सुशिक्षित-अशिक्षितपणाचाही भाग असलेला आपल्याला दिसतो. गरीब, ग्रामीण भागातून आलेले लोक गोषी चटकन स्वीकारतात आणि सावरु पाहतात. त्यामानानं सुशिक्षित, शहरी लोक जास्त प्रश्न पाढून घेतात, त्यात अडकून राहतात, त्रास करून घेतात.

परिस्थिती टाळत राहण्यातला, पुढे-पुढे नेत राहण्यातला धोका असा आहे की दुखण्याच्या टोकापर्यंत गेलेल्या गोर्टीवर उपचार करणं जास्त अवघड होतं. तिथपर्यंत पोचण्याआधी मन जास्त काटकपणे विचार करू शकतं, उत्तरांप्रत पोचू शकतं.

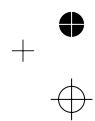
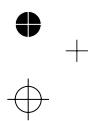
आजाराच्या जोडीनं दुःख, दुखवं, त्रास, सततचं आजारपण, चाचण्या, सततचे न संपणारे औषधोपचार आणि त्यांचे दुष्परिणाम हे सगळं निश्चितपणे येतं. लडाईमध्यला हाही पफ्ऱा सोपा नसतो. कुठल्याही नेहमी आजारी पडणाऱ्या लहान मुलासारखं एझेस झालेल्या मुलानं जगू पहायचं म्हटलं तरी सावित्रिकपणे या वयाच्या मुलांत न दिसणारे आजारही इथे वारंवार उद्भवायला लागतात. पाचव्या, सहाव्या वर्षीच नागीण होते, हा खरं पाहिलं तर मोठ्या वयातला आजार. मुलाच्या ह्या सर्व प्रकारच्या त्रासांसाठी पालक स्वतःला दोष देत राहतात. कधी मूळ ह्या सान्याचा सोशीकपणे सामना करत असतं पण कधीतरी विचारतं “किती दिवस ही औषधं घ्यायची?” यासारख्या प्रश्नांनाही उत्तर देता येत नाही.

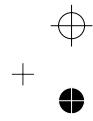
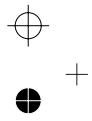
पण परिस्थिती निव्वळ हतबल बनवणारी नक्कीच नाही. ‘मुलांना सांगायला हवं’ हे पटल्यानंतर जाणवतं की मुलांना खूप चांगल्या पद्धतीनं सांगता येतं. लागणीचं समजल्यावर मुलांना त्रास होतो हे खरं पण तरीही ती आश्चर्य वाटावं इतक्या झोकात स्वतःचा त्रास सोसतात अन स्वतःकडे आणि पालकांकडेही काळजीनं पाहतात. औषधोपचाराच्या बाबतीत अधिक नियमित बनतात. कधीकधी तर त्यांच्या पालकांहूनही जास्त नियमित. पालकांना गोळ्यांची वेळच्यावेळी आठवण करतात.

संवेदनशील पालकांना याचंही चांगलं-वाईट खुपतं.

समुपदेशकांचा अनुभव असंच सांगतो की ज्या मुलांशी बोलता आलं त्यांनी ते धीरानं पेललं आणि स्वतःच्या ताकदीनं त्यातून बाहेर येण्याचा प्रयत्न केला.

लहानपणापासून औषधं घेत असलेला संदेश पुढे नर्सिंग शिकायला गेला. गेला तोच मुळी स्वतःच्या या औषधांचं गूढ उकलायला. स्वतःच्या आजाराचा त्यानं शोध लावला. स्वतःला लागण झाल्याचं समजून घेतलं, वास्तवाचं महाजड ओझं त्यानं

स्वतःचं स्वतः पेललं. आईनं आजवर आपल्याला त्याची जाणीव का होऊ दिली नसेल ह्याचा आईच्या बाजूला जाऊन विचार केला आणि शिवाय स्वतःला झालेली जाण सूझापणे स्वतःपाशीच ठेवून तिची झळ आईपर्यंत पोचूही दिली नाही.

समुपदेशकांशी बोलताना तो म्हणाला की, ‘‘मला बरं वाटतं, मी तुमच्याशी बोलतो आहे. आईशी या सगळ्या विषयावर बोलता येत नाही. तिला येणारा ताण मी पाहतो आहे. इथे बोलण्यावाचून मला दुसरी कोणतीही जागा त्यासाठी नाही.’’

रत्नाची अमेरिकेत उच्चशिक्षण घेण्यास जाण्यासाठी निवड झाली पण तेव्हा एच.आय.व्ही.मुळे तिला जाता आलं नाही. आजूबाजूच्यांना तिच्या आजाराबद्दल माहीत होतं पण तिला स्वतःला नव्हतं. आता तिला भलत्यांकडून कळणार असं दिसल्यावर आईवडलांनी समुपदेशकांडे पाठवलं. ती रडली. स्वतःसह आपल्या आई बाबांनाही आपणच संभाळून घ्यायचं आहे, सावरायचं आहे हेही तिनं स्वीकारलं. याच काळात तिनं एक चित्र काढलं. चित्रात एक किल्ल्याचा बुरुज आहे. बुरुज टणक आहे, दगडी आहे. त्यात कोनाच्यासारख्या खिडक्या आहेत. आजूबाजूला झाडं आहेत, पक्षी आहेत, वर निळं आकाश आहे. काही खिडक्या उघड्या तर काही बंद आहेत. तिच्या मनासारख्याच.

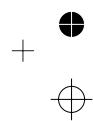
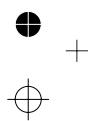
अशा अनेक प्रसंगांतून आपल्याला हेच दिसतं की मुलं ताकदवान असतात. ती स्वतःला, पालकांना जपत राहतात.

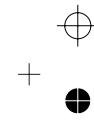
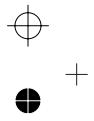
काही वेळा प्रश्न अधिक गुंतागुंतीचे होऊन समोर येतात. मानसिक दौर्बल्य असलेल्या मुलांच्या बाबतीत, पालकांचे प्रश्न असेच अधिक जड व नाजूक होतात. तर काही ठिकाणी वयापेक्षा अधिक चमकदार वागणारी, अत्यंत हुषार मुलं खूपच लहान मुलागत वागू शकतात. अशा परिस्थितीत ही मुलं वास्तव कसं पेलू शकतील याचा अंदाज लागत नाही. मुलांची मानसिक वयं वेगवेगळी असतात, नेमक्या कुठल्या टप्प्याला मुलांना हे सांगितलं जावं असा प्रश्न पालकांना पडतो.

साधारणतः ८ ते ११ या मानसिक वयादरम्यान मुलांशी लागणीबद्दल सविस्तरपणं बोललं गेलं तर ते योग्य असतं. आणि या वयादरम्यान सांगायचं तर त्याची सुरुवात आधीपासूनच व्हायला हवी.

या वयाच्या आधीच मुलापर्यंत त्यांच्या वा पालकांच्या लागणीची माहिती पोचली असेल तर काय? शब्दांनी जरी कुणी काही सांगितलं नसेल तरी घरातले काही लोक आपल्याशी नीट वागत नाहीत. हिडिसफिडिस करतात हे त्यांच्यापर्यंत पोचतच असतं. त्याचा काय अर्थ ते लावून घेतात नकळे.

संस्थेत राहणाऱ्या मुलांसाठी हे अजूनच विचित्र प्रकारे घडतं. ‘‘आम्हाला एड्स आहे. आई-वडील नाहीत, आम्ही अनाथ आहोत.’’ यासारखी भयंकर वाक्यं ती इतक्या सहजगत्या म्हणत राहतात की आपण थक्क होतो. या गोर्टीचं गांभीर्य त्यांच्यापर्यंत

पोचतं का? इतक्या गुंतागुंतीच्या समजुर्तीची हाताळणी साध्या स्तरावर होउही शकत नाही. ह्या सगळ्या गोष्टी आपण विचारांत, ध्यानात घेतल्या पाहिजेत.

मुलांची शारीरिक वयं, मानसिक वयं, त्यांचं अनुभवविश्व आणि त्यांची लैंगिकता ह्या एकत्र जोडलेल्या गोष्टी असतात.

आपली लैंगिकता, तिची जाणीव आपल्याला होणं, ती बहरत जाणं, त्यातला वैद्यकीय माहितीचा भाग, वागणूक, दृष्टिकोन, कल ह्या सगळ्या बाबतीत कुठल्याही मुलात आणि एच.आय.व्ही.असलेल्या मुलांत फरक पडेल असं नाही. मात्र पुढं जाऊन लग्न करण्याचा मुद्दा विचारात घेतला तर पुन्हा गोपनीयता, दुसऱ्याला न फसवणं हे सगळे मुद्दे येतातच. ते त्यांच्या लैंगिकतेशी थेटच जोडलेले असतात. अशा प्रश्नांची तयार उत्तर आज तरी नाहीत. ज्या त्या परिस्थितीत निर्णय घ्यावे लागतील.

एक तेरा-चौदा वर्षाची मुलगी. तिच्या चेहन्यावर औषधांचे दुष्परिणाम उमटलेले. गाल खप्पड झालेले. चेहरा कुरुप झालेला. ह्या गोष्टी अर्थातच तिच्या लैंगिकतेशी, स्व-प्रतिमेशी जोडलेल्या होत्या. आणि मग हे का झालंय? ही असली औषधं मी का घ्यायची? असे प्रश्नही तिला वारंवार पडत होते.

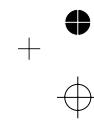
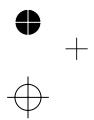
दुसरी एक हुषार म्हणून शाळा-कॉलेजमधे गाजलेली मुलगी. तिला रक्त भरल्यानं एच.आय.व्ही.ची बाधा झाली आणि इंजिनियरिंगला असताना त्याचं निदान झालं. त्यानंतर आईवडिलांना अभिमान वाटायला लावणारी ती उत्साही, हुषार मुलगी बदलून गेली. आता ती एकटी रहायला बघते. आई-वडिलही आता लहान मुलीसारखं वागवतात. आयुष्याकडून असलेल्या आधीच्या अपेक्षा, जोडीदार मिळणं ह्यांचं भवितव्य राहिलेलं नाही. एका अर्थानं आयुष्य शापित बनलंय, त्याचा दर्जाही खालावलाय.

लैंगिकतेच्या बाबतीत पालकांचा नेहमीच गोंधळ होतो. चौदाव्या, पंधराव्या वर्षापर्यंत मुलांशी काहीही बोललं जात नाही. त्यानंतर मुलांच्या छोट्यामोठ्या वागणुकींतून त्यांना कासाविस व्हायला होतं व मग अचानक त्यांना लैंगिकतेबद्दल सांगायला हवं असं प्रकर्षनं वाटू लागतं. पण असं ऐनवेळी बोलणं कधीच साधत नाही.

लहान-मोठ्यांच्या नात्यांतली उतरंड ह्यामागे आहे. एच.आय.व्ही.ची लागण उघड करण्या – न करण्यातही हीच उतरंड सतत काम करतच असते. “त्यांना समजणार नाही.” “बंधन घालून विषय मिटवा” हे म्हणणं सगळ्याच उतरंडीमधे, सतत डोकावत असतं.

मुलांना सतत वेगळी-खोटी परिस्थिती दाखवली जाते.

खरं पाहता पालकांनी ही सगळी स्वतःची ओझी बाजूला केली तर मुलांनी त्यांना थक्क केलंय. त्यांनी आईवडिलांची आजारपणं

अक्षरशः काढली आहेत. वेळच्या वेळी औषधं घेतली नाहीत म्हणून डॉक्टरांनी केलेले अपमान सहन केलेत. त्या अपमानांशी वेळप्रसंगी लढाही दिला आहे.

एच.आय.व्ही. बाधित असण, हे रोजच्या आयुष्यातल्या प्रश्नापासून वेगळं काढून बघता येणार नाही. कित्येकदा माणसांच्या जगण्याचे प्रश्न इतके मोठे असतात की त्यात एच.आय.व्ही.ची एक भर पडते इतकंच. गरिबीचे प्रश्न, कौटुंबिक ताण ह्यामुळे फक्त अधोरेखित होतात.

राहुलच्या बाबतीत वडील नाहीत, आईची कमाई तुटपुंजी आहे. त्याला औषधं घेत राहण्यासाठी डॉक्टर रागवत राहतात. पण औषधं घेण्यासाठी पैसे नाहीत व एच.आय.व्ही. बाधित नसलेला भाऊ रोज आहेत नाहीत ते पैसे दारूवर उडवतो. त्याची दारू सुटतच नाही.

घरातल्या या पद्धतीच्या सर्व तन्हेच्या ताणात एच.आय.व्ही. बाधित नसलेली मुलंही निराश होत जाऊ शकतात, त्यातून पुन्हा धोकादायक वागण्याकडे वळण्याची आणि त्यातून त्यांनाही लागण होण्याची शक्यता बळावू शकते.

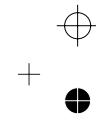
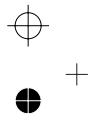
एच.आय.व्ही. बाधित नसलेल्या मुलांसमोर स्वतःची लागण उघड करायची की नाही असाही प्रश्न पालकांना पडतो. त्यांना कळलं तर काय? ही भीतीही वाटते. या प्रसंगी सांगायची गरज असतेच असं नाही पण पालकांनी ही भीती सांभाळायला शिकायला हवं. ‘सांगण – न सांगण – बाहेरनं गोष्टी ऐकू येण’ यातल्या माहिती, भावना, संदर्भ यावर स्वतःचं नियंत्रण त्यांनी व्यवस्थितपणे ठेवावं.

सकारात्मक रस्त्यावर सतत राहण्यासाठी पालकांनी स्वतःच्या मनाला तिथवर ढकलत राहण्याची गरज असते. त्यांनी स्वतःच्या प्रवासाचा विचार करत रहायलाच हवं. ताकद वाढवणाऱ्या गोष्टी करायलाच हव्यात. जे झालं ते का झालं याचं स्वतःसाठी भलं उत्तर काढणारेही पालक आहेत. “मी औषधं घेतीये ना, मग माझं वाईट होणार नाही.” असं म्हणून स्वतःचा उत्साह कायम ठेवतात.

तिला गर्भारपणात कळलं की लागण आहे. तिच्या बाळाला दोन दिवसात आजाराची लक्षण दिसायला लागली आणि लगोलग मूल गेलं. तिला भयंकर त्रास झाला. ती म्हणत राहिली की, “मला खूप हवं होतं मूल. मी फार वाट पाहिली होती. हे असं जर घडणार होतं, तर मग तो माझ्या पोटी आलाच का?”

पण मग तिची तीच निष्कर्षपर्यंत पोचली. म्हणाली, “मला माझी लागण सांगायला आला होता. नाहीतर कधीतरी आजार

बळावल्यावर मला समजलं असतं. त्याऐवजी मला आता कळलं. आता माझं आरोग्य जास्त चांगलं राहील.” प्रत्येकच प्रश्नात, या तन्हेची वृत्ती मदत करते. सोपेपणाकडे लवकर पोचवते.

एच.आय.व्ही. बाधित मुलांशी बोलणं ही साधी, सरळ, सोपी गोष्ट नाहीच नाही. मुलामुलाचे संदर्भ वेगवेगळे असतात. त्यांच्याशी बोलणं ही वेळ देऊन करायची प्रक्रिया असते. तशीच ती घायला हवी.

संस्थेतल्या मुलांसाठी एक गोष्ट बरी असते. त्यांना औषधं नियमितपणे दिली जात असतात. दवाखान्यात जाणं, समुपदेशकांशी बोलणं त्यांच्यासाठी जणू त्यांच्या कुंपणाच्या बाहेर पडू शकणं असतं. त्यांना प्रेम आणि स्पर्श खूप हवंहवंसं असतं. या मुलांशी बोलणं, संवाद, आपलेपणा प्रस्थापित करणं गरजेच असतं.

दवाखान्यात समुपदेशकांनी मुलांना वेळ घायला हवा. त्यांच्यासाठी पुस्तकं, चित्रं, खेळ अशा गोष्टींची रेलचेल हवी. समुपदेशकांनी स्वतः हार मानून चालणार नाही. आयुष्यातल्या अनेक गोष्टी सर्वचजण स्वीकारत असतात. मुलंही पैसे नसणं, पाठिंबा नसणं, दर्जेदार आधार नसणं इत्यादी अनेक गोष्टी स्वीकारतातच की! त्याच साधेपणानं आईवडिलांचं आजारपण स्वीकारणं त्यांना शक्य असतं. स्वतःचंही स्वीकारणं शक्य असतं. फक्त आपण यावर पूर्ण विश्वास ठेवायला हवा.

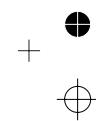
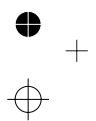
एच.आय.व्ही.ची लागण आता मृत्यूकडे घेऊन जात नाही ही खूप महत्त्वाची गोष्ट आहे. नाहीतर तुम्ही पर्यायानं मरणार असं सांगणं अवघड झालं असतं. पण आज लागणीचा अर्थ तो नाही.

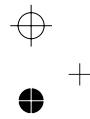
लागण प्रत्यक्ष उघड करण्याच्या वेळी सांगणाऱ्यानं, सरळ, स्पष्ट, थेट, नेमकं, खरं आणि गंभीर असणंच आवश्यक आहे. त्यावेळी लपवाछपवी, शब्द फिरवणं, बदलणं अजिबात नको.

यापुढे मुलांच्या समोर मला का झाला, आईवडिलांना का झाला असे कैक प्रश्न येणं साहजिक आहे. पण त्यावेळी मुलाला हेच म्हटलं जावं की एच.आय.व्ही.ची लागण होण्याची ही चारच कारणं आहेत. त्यातल्या एका कारणामुळे आईवडिलांस लागण झालेली आहे. पण ते कारण समजणं महत्त्वाचं नाही. ते कारण कळून परिस्थितीत काही फरक पडणार नाही.

मुलांना हेही सांगितलं जावं की यात घाबरण्यासारखं काहीही नाही. आणि यात आता नव्यानं घडलेलं असंही काही नाही. जे आहे ते तू अनुभवतोच आहेस. चांगल्या पद्धतीनं पेलतो आहेस, योग्य वागतो आहेस.

समाजातल्या आजाराविषयीच्या संकल्पनांविषयी, दूषणांविषयीही त्यांना जाणीव असावी. समाजाला आज हे पटलेलं नाही. समाजात याविषयी लांछन आहे, खुलेपणा नाही. आपण नक्कीच त्या बंदिस्तपणे या गोष्टीकडे बघणार नाही पण इतरांपर्यंत ती गोष्ट घेऊन जाताना मात्र याची जाणीव ठेवावी.

असंही म्हणावं की मुळात हा आजारच अत्यंत नवा आहे. तेव्हा अधिक औषधोपचार येतील, येत राहतील. अर्थातच जर आजार बरा करणारा उपाय अस्तित्वात आला तर तो पुढच्या पिढीतल्या तुम्हाला मिळेलच.

मुलांच्या लॅंगिकतेशी जोडलेलं बोलणंही वेळ देऊन केलं जावं. आज ही प्रक्रिया अनेक कारणांमुळे घडताना दिसत नाही. पण ती घडणं आवश्यक आहे.

याआधी पुन्हापुन्हा म्हटलेलं 'मुलांवर, त्यांच्या ताकदीवर, समजुतीवर विश्वास ठेवला पाहिजे' हे वाक्य पुन्हा एकवार उल्लेखायला हवं. कारण अनेकदा मुले प्रौढांहून जास्त तारतम्यानं वागताना दिसलेली आहेत. मुलांशी बोललं तर झ्या बोलण्याचे अर्थ त्यांच्यापर्यंत निश्चितपणे पोचतात आणि ती ते स्वतःमध्ये बाणवूनही घेतात.

समाजानं दूषणं देऊ नयेत, आपल्या पालकांना वाईट म्हटलं जाऊ नये म्हणून मुलं प्रयत्न करतात. वेळप्रसंगी खोटंही बोलतात. सगळ्याच मुलांची वृत्ती – एच.आय.व्ही. बाधित म्हणून वेगळं न काढताही, आईबाबांची काळजी घेण्याचीच असते. आणि आईबाबांनाच याची आठवण करून देण्याची गरज आहे. ते मुलांना कमी लेखतात. पण मुलांकडे ताकदीप्रमाणेच समोरच्याची काळजी घेण्याचीही वृत्ती अधिक असते. कधी समुपदेशक उपलब्धाही नसू शकतो. अशावेळी पालक आणि मुलांत थेट संवाद व्हावा. घरातल्या दोघांच्या संवादात पालकांनी हे जाणणं निरतिशय गरजेचं आहे की आपल्याला जे कळावं असं वाटतं, ते आपण दुसऱ्याला सांगणं गरजेचं आहे.

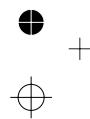
पालक म्हणतात, ''मुलांना काय कळतंय?'' पण खरंच मुलं काहीच विचारत नसतात का? त्यांना प्रश्नच पडत नाहीत का? ती एच.आय.व्ही. बद्दल बोलत नसतील पण कशाचबद्दल बोलत नाहीत का?

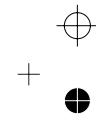
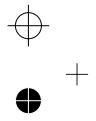
''ती कशाचबद्दल विचारतात?'' असं पालकांना विचारल्यास ते म्हणतात,

''गोळ्या घेण्याबद्दल ती तक्रार करतात.'' किंवा ''दवाखान्यात का जायचं असं विचारतात.''

ह्या प्रश्नांचा सामना पालकांना करावाच लागतो. सातव्या-आठव्या वर्षापासूनची मुलं गोष्टीचे अर्थ लावतात, त्यात संगती लावतात. त्यांचे दुवे जोडतात, त्यांना चिंता भेडसावतात. यावेळी पालकांनीच त्यांना विश्वासात घ्यायला हवं.

आईवडील व मुलांचं जुळलेपण, त्यांचं प्रेम, त्यातून व्यक्त होणं ह्याच्या त्यांच्या त्यांच्या भाषेत हे बोलणं व्हावं. सांगण्याच्या पद्धतीत वेगवेगळ्या परिस्थितीत बदल होतील, करता येतील हेही सरळ आहे. कुठलाही प्रश्न, अडचण जेव्हा एखाद्या कुटुंबासमोर येते तेव्हा सगळे एकमेकांबरोबर मिळून त्यावर काम करायला लागतात. लहान मुलंही या वेळी चांगल्या पद्धतीनं परिस्थितीशी

जुळवून घेऊ पाहतात. अशाच एखाद्या प्रसंगाच्या दाखल्यातून इकडे, या विषयाकडे त्यांना येता येईल. “आपण त्या अडचणींत एकमेकांना आधार दिला. इथेही आपण तेच केलं तर प्रश्न मोठा नाही आहे.”

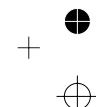
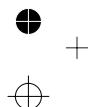
“हा उत्तर असलेला प्रश्न आहे.”

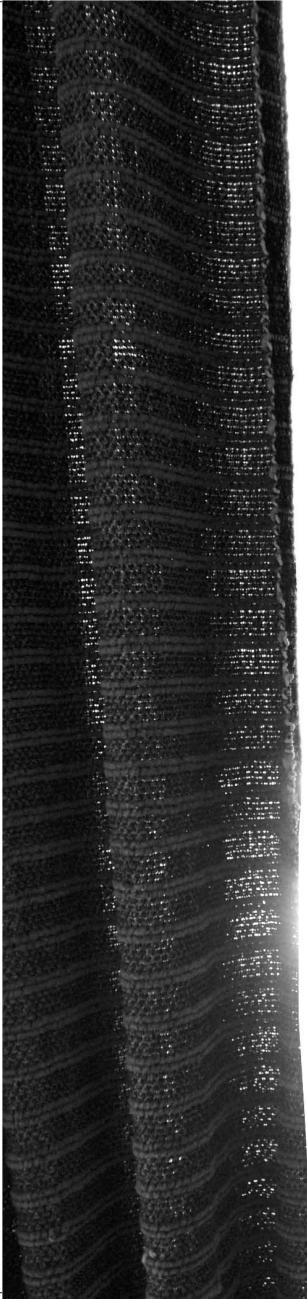
“घाबरून जायचं कारण नाही. या प्रश्नांतून, इतर प्रश्न जेव्हा समोर येत राहतील तेव्हा पुढे जाऊन अधिक उत्तरं शोधता येतील.”

“तुम्हाला कशातून आधार मिळेल ह्याची सगळ्यात चांगली जाणीव तुम्हालाच आहे. तिथूनच आधार घ्या.”

मुलांना हे सांगताना, पालकांनी अजिबात रडू नये. पालकांना स्वतःच्या प्रश्नांचा अंदाज जिथे एका टप्प्यापर्यंत आलेला असेल तेव्हाच हे सांगावं, कारण मुलांना सांगताना, प्रश्न फक्त मुलांच्या वयाचा नाही आहे तर पालकांच्या धीराचा आणि समजुतीचाही आहे. मुलांना कावरंबावरं होऊ द्यायचं नाही, यासाठी त्यांना सांगताना स्वतःच्या दुःखाच्या पलीकडे जाण्याची तयारी लागेल.

एवढ्या तयारीन मुलांशी अनावरण करायला जाल तेव्हा जाणवेल की अपेक्षेपेक्षा मुलं खूप जास्त समजूतदार असतात. त्यांच्या मनाच्या खिडक्या उघड्याच असतात. जरी त्या खिडक्या बंद असल्या तरी बूजून गेलेल्या नसतात. मोकळ्या वाच्यासोबतीनं त्या सहज उघडतात, त्या खुल्या करण्यासाठी आपल्याला प्रयत्न तेवढे करायचे आहेत. काहीवेळा अबोल विरोध होईलही. तसा झाला तरी आपण निराश कधीच होऊ नये, त्या विरोधाला स्वीकारून आपल्याला त्यांच्या मनापर्यंत पोचायचं आहे एवढं नक्की.

अभारोप

अनावरणाचा अनेक अंगांनी विचार करत आपण इथवर आलो आहोत. एच.आय.व्ही./एड्स आणि अनावरण यांचा परस्परसंबंध आपण जोडून – पडताळून पाहिला. कुटुंब, जोडीदार, पोटात वाढणारं बाळ, आपलं लागण झालेलं मूळ असे कितीतरी विषय त्यामधे समोर आले.

पुस्तक लिहून संपलं की ते लेखकांचं उरत नाही, वाचकांचं होतं. लेखकही मग लेखक उरत नाही, वाचकच होतो. तसे वाचक म्हणूनच आपण सगळे या पुस्तकाला सामोरे जातो आहोत.

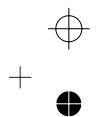
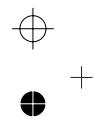
आपण आपल्याला कसे दिसतो? आपण जगाला कसे दिसतो? जग आपल्याला कसं दिसतं? आपली वागणूक कशावरून ठरते? आपली स्वतःची अशी चूक – बरोबरची चौकट काय आहे? आपण काय विचार करतो? अशा अनेक गोईंनी आपण घडत असतो.

एच.आय.व्ही.च्या संदर्भात हे सगळेच मुद्दे जास्त गुंतागुंतीचे होतात. आपले अनेक प्रश्न जास्त गडद होतात आणि त्याचे परिणाम आयुष्यावर सर्वांगानं होत रहातात.

पहिल्या प्रकरणात म्हटल्या प्रमाणे आपले नातेसंबंध ही आपल्या असण्याची आपल्यालाच असलेली ओळख आहे. आपण स्वतःला स्वीकारलं की आयुष्यातल्या प्रश्नांना, आजूबाजूच्या माणसांना स्वीकारण्याची क्षमता विलक्षण वेगानं वाढत जाते. अशा माणसांसाठी मग एच.आय.व्ही. किंवा कुठलाही प्रश्न भयंकर मोठा ठरत नाही.

आपली एच.आय.व्ही.ची लागण अगदी जोडीदारालासुद्धा सांगायची असूनही न सांगता येणं हा असाच एक प्रश्न. ह्या आणि अशा अनेक प्रश्नांत वारंवार अडथळे उद्भवतात पण गोष्टी नाकारून, अडवून

ठेवण्यापेक्षा त्या मानल्या, पेलल्या, पालटल्या तर पलीकडे पोचणं नक्की घडू शकतं असं वाटतं.

आजारांना औषधं असतात. एच.आय.व्ही.साठीही आजार नियंत्रित ठेवणारी औषधं आहेत. भविष्यात कदाचित आजार नष्ट करणारीही औषधं येतील. पण तेवढ्यानं भागणार नाही. आपल्या सर्वासमोर आणखीही अनेक प्रश्न आहेत, यापुढेही येत रहाणार आहेत. त्या सगळ्यांना फक्त औषध गोळ्यांचं उत्तर असणार नाही.

त्यासाठी आपल्या सर्वाना सातत्यानं प्रयत्न करत रहावं लागतं, तसं लागणारही आहे. अशा प्रयत्नांत अनेक प्रकारे आपली ताकद आजमवावी लागते. वाढवावी लागते. त्या प्रयत्नात ह्या पुस्तिकेची मदत व्हावी अशी अपेक्षा आहे.

